

TÕULOOMAKASVATUS

26

3/2023

Euroopa Maaelu Arengu
Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud
maapiirkondadesse

EESTI TÕULOOMAKASVATUSE LIIT
EMÜ VETERINAARMEDITSIINI JA
LOOMAKASVATUSE INSTITUUT

ISSN 1406-3395

TÕULOOM 2023

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

ETLL 30 karikad

Nii sünnivad uued mõtted

Kanatõugude ekspositsioon

Tänu EKKSile rohkem tõuge

Janika Roops on alati kohal

Tõuloom 2023 avamine

Tänu SA MeMule

Lambakasvatajad stardi ootel

SISUKORD

Loomakasvatus

- 2 *K. Karisalu, L. Jürgenson, H. Vaher.* Eesti loomakasvatus 2023. aasta I poolaastal

Veised

- 5 *A. Härmsen.* Eesti holsteini ja eesti punase veisetõu aretustulemused 2022. a
7 *A. Härmsen, R. Härm.* Aaretuseesmärgid piimakarjakasvatustes ja parimad ETKÜ holsteini tõugu pullid nende saavutamiseks

Linnud

- 8 *S. Nilp.* MTÜ Eesti vutt uute liikmete tutvustus
9 *K. Vikat.* Aminohapete koostis MTÜ Eesti vutt aretusfarmide toodetes

Kroonika

- 15 *A. Ärmpalu-Idvand.* Kihnu Maalambakasvatajate Seltsist sai Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu liige
18 *O. Saveli.* Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30
20 *O. Saveli.* XXXII TÕULOOM 2023 koos Ülenurme sügislaadaga
23 *A. Tänavots.* 100 aastat Eesti Seakasvatajate Seltsi asutamisest

Lihaveiste lõpprivistus

(A. Tänavots)

Hea lugeja!

Aasta 2023 on jõudnud sügisesse ja jätnud selja taha jälle väga eripärase suve, sarnaselt eelmise aastaga. Kordus kuiv ja eriti kuum suvi ning sügisepoole pole Eestimaa eri paigus vihmalt vahet olnud. Esimene niide siloks jäi kõhnaks. Tõesti vaatamata Eesti väiksusele on ilmastiku erisused väga suured. Vahel küll arvad Tartus, et ilmaennustajad ei vaata Tallinnas aknast väljagi, muidu korrigeeriksid oma ennustust. Eks nemadki peavad ennustust liberaliseerima, et kõigile „meeldida“. Teine niide oli juba kopsakam, ainult raske kätte saada. Taimekasvatatajad loodavad kartulisaagile, teravilja saab vähem. Loomakasvatatajad peavad jällegi arvestama ostusööda kallinemisega. Aga produktiivloomade arv juba kahaneb, koos sellega ka Eestimaa elanike isevarustuse määr. Regionaalsed probleemid on hoopis tähtsamad ja suunavad noore sportliku ministri tähelepanu sinna. Põllumajandus on sellest „ja“ kaugusel.

Valitsus eesotsas rahandusministriga lubavad Eesti vabariigi päästa, milleks on vaja (isegi ametnike) palkade külmutamist, täiendavaid makse jpm. Murelikuks teeb, kas on tõmbetuulte käes tõuaretuse toetus. Sagedased juhtkonna vahetused ministeeriumis ja erialaspetsialistide vähesus (õigemini puudumine) ei anna kindlust. Tegemist on entusiasmile toetava tegevuse toetamisega. Ainuke eraõiguslik üleriigiline süsteem (sai augustis 30-aastaseks) vajab tuge, et arendada Eesti riigile tuntust toonud tööloiku. Kahju, et ei kohanud septembri esimesel laupäeval Ülenurmel ühtki ministeeriumi esindajat. Oleksime neid tänanud ja nad oleksid kogunud seda vaimsust, mille najal tõuaretajad tegutsevad. Ilmselt puudub huvi.

Külastajad trotsisid hommikust kahtlast ilma ja ilmataat andis järele. Üle 4000 külastaja käis põllumajandusmuuseumi territooriumil ja valdavalt viskasid kiitva pilgu tõuloomadele ja -lindudele. Publikule suunatud käsitsilüpsivõistlusel osales rekordiliselt kaheksa tublit, seejuures mehi esindas Ants Aaman juunior. Ka tulemus oli rekordiline – 4,8 liitrit kahe minutiga. Samaviisi aktiivne oli publiku osavõtt lemmiku valimisel. Täkk Nevrik ja Boriss Lasna talust korvasid möödunud aastase kaotuse holsteini vasikale. Kui suure tõupulli „naistalstutaja“ väidab, et aasta kenam päev on Ülenurmel, peaksid ka ametnikud seda tõsiselt võtma. Äkki ongi üritusel sisu.

Olev Saveli

L O O M A K A S V A T U S

Eesti loomakasvatus 2023. aasta I poolaastal

Kalev Karisalu, Liina Jürgenson, Helena Vaher
Regionaal- ja Põllumajandusministeerium

2023. aasta II kvartali lõpus oli veiseid ja sigu vähem ning kodulinde, lambaid ja kitsi rohkem kui aasta varem. Statistikaameti (SA) andmetel vähenes 2023. aasta 30. juuni seisuga veiste arv 2000 ja sigade arv 17 700 võrra. Veistest oli vähem lihatõugu loomi. I poolaasta lõpus oli veiseid 252 900 (joonis 1), neist piimalehmi 84 300. Sigu oli 2023. aasta II kvartalis 276 500, mis on viimase viie aasta sama ajaga võrreldes väikseim sigade arv. Kodulinde oli 2023. aasta 30. juuni seisuga 2,2 mln ja nende arv oli 32 400 võrra suurem kui aasta tagasi. Kodulindude arv on alates 2021. aasta II kvartalist püsinud 2,1–2,2 mln piires. Lammaste ja kitsede arv on 2017. aastast alates langeda suunaga, kuid aasta võrdluses suurim just I poolaasta lõpus. 2023. aasta 30. juuni seisuga oli lambaid ja kitsi 81 600, mis on aastataguse ajaga võrreldes 3000 võrra rohkem.

Piimatootmine. Piimasektori üldine turuolukord 2023. a I poolaastal halvenes. Peale eelmise aasta teises pooles alanud kiiret langust piimatoodete hinnad veebruarist alates küll enamasti stabiliseerusid, kuid suures plaanis paljude toodete hinnataseme aeglane allapoole libisemine jätkus. Langusest hoolimata püsisid hinnad siiski pikaajalistel keskmistel või keskmistest kõrgemal tasemel, mis samaaegse tarbijate ostujõu langusega ja piima pakkumise üldise suurenemisega olukorra paranemist ei toetanud. Toodete hinnalangus surus ka piima kokkuostuhinna järjest madalamale tasemele. Samal ajal odavnesid märkimisväärselt ka paljude tootmissisendite (elekter, kütus, väetis, sööt jne) hinnad.

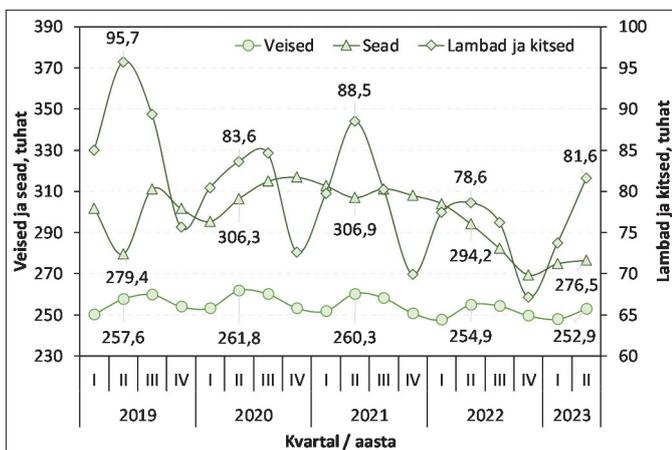
SA esialgsetel andmetel toodeti 2023. a I poolaastal Eestis 441 900 t piima, mis eelmise aasta sama perioodiga võrreldes tähendas 4,2% ehk 18 000 t suurus kasvut (joonis 2). Suurem osa kasvust jäi II kvartalis, vaatamata

langevale piimahinnale ja kohatisele palavale ilmale, kui piima toodeti aastatagusest 6,1% rohkem. Piimalehmade arv püsis nii I kui ka II kvartalis aastatagusest veidi suuremana, ületades I poolaasta lõpu seisuga eelmist aastat 0,1% ehk 100 lehma võrra.

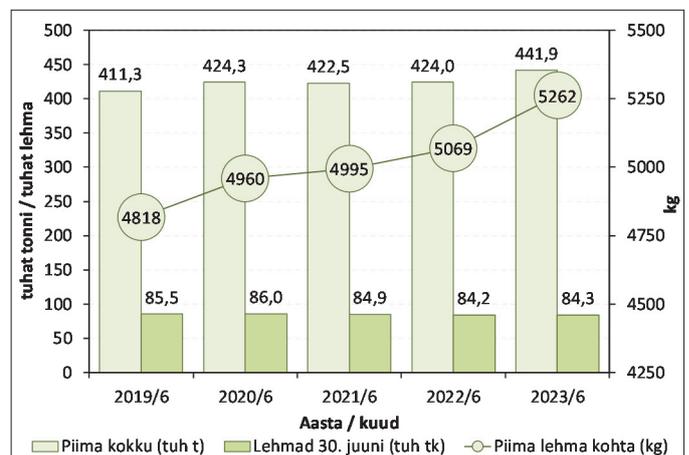
Piimalehmade keskmine produktiivsus jätkas ülespoole liikumist, kerkides 2023. a I poolaastal eelmise aasta sama ajaga võrreldes 3,8% ehk 193 kg võrra tasemele 5262 kg piima lehma kohta. Võrdluseks, kuni 2003. aastani (ehk kuni ELiga liitumiseni) jäi Eestis piimalehmade keskmine aastane produktiivsus praegusest I poolaasta keskmisest produktiivsusest väiksemaks. Viimase viie aastaga on I poolaasta piima kogutoodang suurenenud 7,4% ehk 30 600 t võrra. Piimalehmade keskmine produktiivsus on samal perioodil 9,2% võrra kasvanud, kuid lehmade arvuks 1,4% võrra kahanenud.

Põllumajandusloomade registris oli 2023. a I poolaasta lõpu seisuga registreeritud 869 piimatõugu lehmade pidajat, mis aastatagusega võrreldes tähendas vähenemist 87 veisepidaja ehk 9,1% võrra. Enamik piimalehmade pidamise lõpetajatest olid väga väikesed tootjad – 73,6% neist oli vähem kui 10 lehma. Piimalehmadest valdav osa ehk 69,9% lehmadest peavad 9,7% lehmapidajat 300 ja enama lehmaga karjades, samas kui alla 10 lehmaga karjades peavad 55,1% lehmapidajad vaid 1,4% kõikidest lehmadest.

Esmaostjatele tarniti 2023. a I poolaastal kokku 430 400 t piima, mis ületas aastatagust kogust 26 200 t ehk 6,5% võrra. Kokkuostetud piima osakaal moodustas kogu toodetud piimast 97,4%, mis on Eestis I poolaasta kohta absoluutselt kõrgeim näitaja, ületades aastatagust 2,1 protsendipunkti ja viie aasta tagust 3,9 protsendipunkti võrra. Kokkuostetud piima keskmine rasvasisaldus püsis 3,9% ja valgusisaldus 3,4% tasemel. Eliitsordi piima osakaaluks kogu kokkuostetud piimast kujunes 82,6%, mis oli aastatagusest näitajast 0,4 protsendipunkti

Joonis 1. Veiste ja sigade arv perioodil 2019–2023 I poolaastal (Statistikaamet)

Joonis 2. Piimatootmise põhinäitajad 30. juuni seisuga aastatel 2019–2023 (Statistikaamet)

ja viie aasta tagusest näitajast 1 protsendipunkti võrra suurem.

Eelmisel aastal järjepidevalt tõusnud ja üha uusi rekordeid püstitanud piima keskmine kokkuostuhind pöördus 2023. a jaanuarist alates langusesse, kukkudes juuniks poole aasta taguse ajaga võrreldes 24,7% tasemele 41 €/100 kg (joonis 3). 2023. a I poolaasta keskmiseks piima kokkuostuhinnaks kujunes 46,3 €/100 kg, mis ületas aastatagust keskmist kümnendiku võrra. Kuigi langetatud piimahind vajas maikuu eelmise aasta tasemest allapoole, jäi see endiselt viimase viie aasta keskmisest tunduvalt kõrgemaks. Piimahinna langusest tingitud sisetulekute vähenemist tootjate jaoks aitas leevendada mitmete oluliste tootmissisendite hinnalangus.

Lihatootmine. Põllumajandusloomade registri andmetel peeti 2023. aasta I poolaastal (nii piima- kui lihatõugu) veiseid enam Pärnu- ja Järvamaal ning aastaga on mõlemas maakonnas veiste arv vähenenud (Pärnumaal 1155 ja Järvamaal 217 veise võrra). Lihatõugu veiseid peeti enam Saare- ja Pärnumaal ning seal kasvatati kolmandik lihatõugu lehmadest. 2023. aasta 30. juuni seisuga oli põllumajandusloomade registris lihatõugu veiseid (sh ristanid) 82 122, mis on 451 võrra vähem kui aasta tagasi. Lihatõugu lehma oli 31 717 (402 lehma vähem kui aasta tagasi) ja neid pidas 1468 loomapidajat. Viimase viie aasta võrdluses on lihatõugu veiste arv vähenenud alates aastast 2021. Lihatõugu lehmade pidajate arv on viimasel viiel aastal kahanenud aga igal aastal. Kui aastatel 2019–2021 lõpetas lihatõugu lehmade pidamise keskmiselt 22 veisepidajat, siis 2022. aastal 93 ja 2023. aastal 73 veisepidajat.

Lammaste arvukus oli 2023. aasta I poolaastal suurem jätkuvalt Saare- ja Raplamaal, neis maakondades peeti 29% lammastest. Kitsede arvukus oli endiselt suurem Pärnu- ja Võrumaal ning seal peeti 40% kitsedest. 2023. aasta I poolaasta lõpus oli põllumajandusloomade registri andmetel lambaid 61 760 ja kitsi 3760. Aastaga on lammaste arv vähenenud 2662 ja kitsede arv 143 võrra. Lambaid pidas 2023. aasta I poolaasta lõpus 1608 loomapidajat ja aastaga on lammaste pidamise lõpetanud 86 loomapidajat. Kitsi pidas 450 loomapidajat ja nende arv on aastaga vähenenud 21 võrra. Viimase viie aasta võrdluses on nii lammaste ja kitsede kui nende pidajate arv ühtejärke vähenenud. 2023. aasta 30. juuni seisuga oli

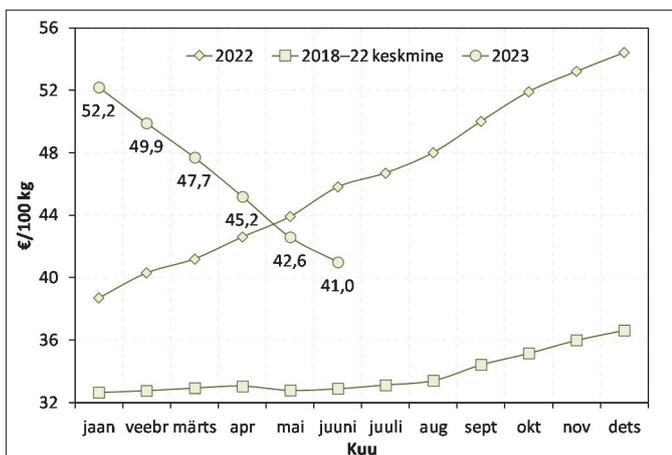
meil 170 lamba- ja 69 kitsekasvatajat vähem kui 30. juunil 2019. Lammaste arv on samal perioodil vähenenud 9446 ja kitsede arv 1066 võrra.

Kui 2023. aasta I poolaastal vähenes oluliselt sigade arv, siis sigu pidavate loomapidajate arv jäi samaks. Põllumajandusloomade registri andmetel pidas 2023. aasta 30. juuni seisuga sigu 79 kasvatajat ja tegevuskohti oli 120. Kodulinde peeti põllumajandusloomade registri andmetel selle aasta juuni lõpus 1846 tegevuskohas ja linde pidas 1719 linnupidajat. Eelmise aasta sama ajaga võrreldes on kodulinde pidavate loomakasvatajate arv kasvanud 236 võrra ja tegevuskohti registrisse kantud 230 rohkem.

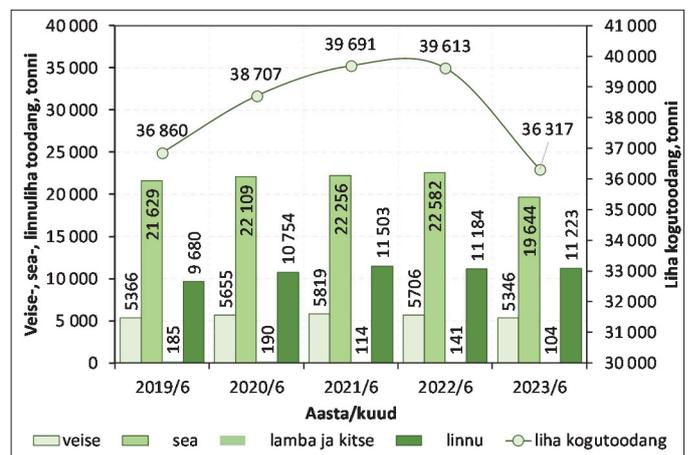
SA andmetel vähenes 2023. aasta I poolaastal tapetud loomade arv ja toodetud liha kogus. Tegevusloaga lihakäitlemisettevõtetes tapeti 2023. aasta I poolaastal 14 600 veist (6% vähem kui eelmisel aastal), neist veidi üle poole ehk 59% olid lehmad. Tapetud lehmade osakaal oli teist aastat järjest suurem kui viimasel viiel aastal keskmiselt (55%). Tapetud veistest moodustasid 84% lihakäitlemisettevõtete poolt kokkuostetud veised, ja see on viimaste aastate väikseim näitaja. Veiste kokkuostu osakaal oli 2023. aasta I poolaastal aastatagusega võrreldes 8 pp võrra väiksem.

Sigu tapeti tegevusloaga lihakäitlemisettevõtetes 2023. aasta I poolaastal 240 000, mis on 6% vähem kui eelmisel aastal samal ajal. 95% tapetud sigadest ostsid tegevusloaga lihakäitlemisettevõtteid kokku. Kui arvestada SA 2022. aasta I poolaasta parandusi, siis oli 2023. aasta I poolaastal sigade kokkuostu osakaal samaväärne möödunud aastaga. Lambaid tapeti tegevusloaga lihakäitlemisettevõtetes 2800. Kuna 2023. aasta veebruari, aprilli ja mai lammaste kokkuostu andmed ei ole avalikud, siis teenustööna tapetud lammaste osakaalu välja tuua ei saa. Varasematel aastatel on see jäänud 70% lähedale. Kokkuvõttes vähenes 2023. aasta I poolaastal tapetud veiste arv 1000, sigade arv 1600 ja lammaste arv 700 võrra.

Liha kogutoodang vähenes SA esialgsel andmetel teist aastat järjest, 2023. aasta I poolaastal 8% (joonis 4). Kokku toodeti I poolaastal 36 317 t liha, millest pisut üle poole (54%) sealihha, ligi kolmandik (31%) linnuliha, 15% veise- ning 0,3% lamba- ja kitseliha. Liha kogutoodangu vähenemisel 3296 tonni võrra oli kõige suurem osa sealihha tootmise langusel. Sealihha toodeti 2023. aasta I pool-

Joonis 3. Piima keskmine kokkuostuhind kuude kaupa 2022, 2023 ja aastate 2018–2022 keskmisena (Statistikaamet)

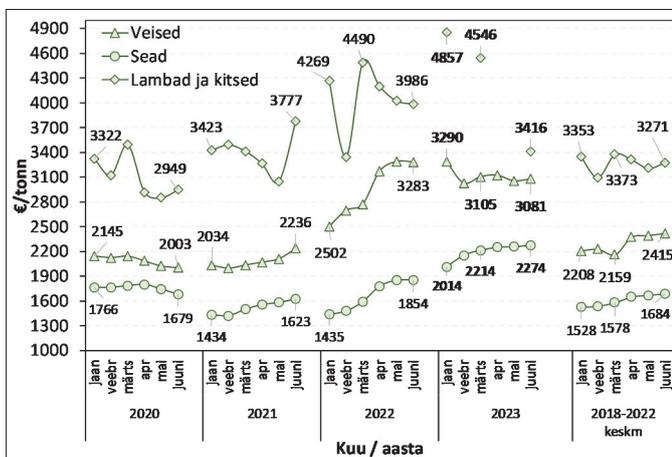

Joonis 4. Lihatootang perioodil 2019–2023 I poolaastal (Statistikaamet)

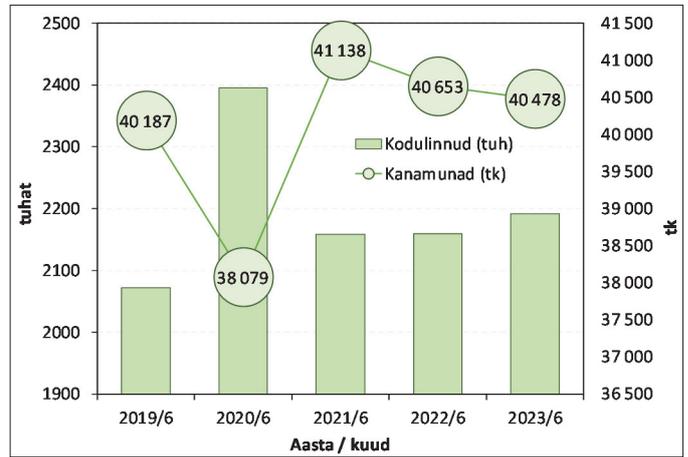
aastal 19 644 tonni, mis oli eelmise aasta sama perioodiga võrreldes 2938 tonni vähem. Veiseliha on viimase viie aasta I poolaastal toodetud keskmiselt 5500 tonni, kuid 2023. aasta I poolaastal jõuti 5346 tonnini, mis oli 6% mullusega võrreldes vähem. SA esialgsetel andmetel vähenes eelmise aastaga võrreldes ka lamba- ja kitseliha tootmine (-26%). Kokku toodeti I poolaastal lamba- ja kitseliha 104 tonni, mis on viimase viie aasta võrdluses väikseim kogus. Linnuliha tootmine on aasta-aastalt suurenenud ja see jätkus 2023. aasta I poolaastal. Kui viimase viie aasta I poolaastal on linnuliha toodetud keskmiselt 10 800 tonni, siis 2023. aastal toodeti enam. Linnuliha toodang oli selle aasta I poolaastal 11 223 tonni.

2023. aasta I poolaastal jätkus sealiha kokkuostuhind kasvumist, veiseliha hind stabiliseerus ja lamba- ja kitseliha hind oli aasta alguses rekordiline (joonis 5). Sealiha kokkuostuhinna kasv sai alguse 2022. aasta esimestel kuudel ja jätkus kogu 2023. aasta I poolaasta kestel. Hinnakasv oli järsem 2023. aasta esimestel kuudel ja pisut tagasihoidlikum poolaasta lõpus. 2023. aasta juunis maksti sealiha tonnist 2274 eurot, mis oli 261 eurot enam kui sama aasta jaanuaris. Poolaasta keskmisena oli sealiha kokkuostuhind 2023. aasta I poolaastal 33% kõrgem kui eelmisel aastal samal ajal ja 37% kõrgem kui viimase viie aasta (2018–2022) samal perioodil. Kasvav kokkuostuhind ja langustrendis söödahind parandas oluliselt sealiha ja söödavilja hinnasuhet. Kui 2022. aasta keskmiselt oli sealiha ja söödaodra hinnasuhe 6,5 (madalaim 15. nädalal, 4,9) ja 2023. aasta I kvartalis 9, siis 2023. aasta II kvartalis 11.

Veiseliha hind oli 2022. aastal viimaste aastate kõrgeim ja saavutas tipptaseme 2022. aasta septembris (3589 €/t). Järgnev langustrend viis hinna 2023. aasta jaanuariks tasemele 3290 €/t. Püsiv nõudlus ja pakkumise vähenemine hoidis veiseliha hinna 2023. aasta veebruarist juunini vahemikus 3028–3125 eurot tonn. I poolaasta kokkuvõttes oli veiseliha hind 2023. aasta I poolaastal 7% kõrgem kui aasta eest ja 36% kõrgem kui viimasel viiel aastal (2018–2022) keskmiselt. Oluliselt kahaneva lamba- ja kitselihassektori kohta 2023. aasta I poolaastal infot nappis ja kokkuostu kohta oli andmeid vaid kolme kuu kohta. Selle järgi oli 2023. aasta jaanuaris lamba- ja kitseliha

Joonis 5. Veise-, sea-, lamba- ja kitseliha keskmine kokkuostuhind 2020–2023 I poolaastal ja perioodi 2018–2022 I poolaasta keskmine (Statistikaamet, Regionaal- ja Põllumajandusministeeriumi arvutused)

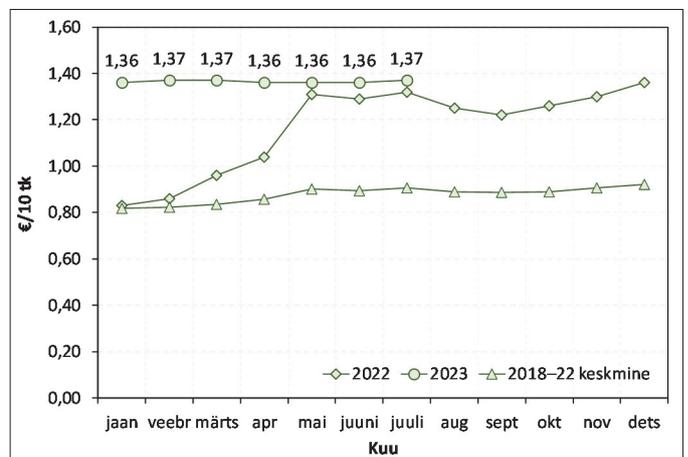

Joonis 6. Kodulindude arv ja munatoodang II kvartali seisuga aastatel 2019–2023 (Statistikaamet)

kokkuostuhind taaskord rekordiline, kui liha tonnist maksti 4857 eurot (14% kõrgem kui eelmisel aastal ja 45% kõrgem kui viimasel viiel aastal). Tavapäraselt suure kõikumisega lamba- ja kitseliha hind oli 2023. aasta I poolaasta lõpus (juunis) 3416 €/t ehk 1442 eurot tonni kohta madalam kui aasta alguses.

Munatootmine. Eesti kodulindude arv oli 2023. aasta II kvartalis 2,2 mln. Võrreldes eelmise aasta II kvartaliga on kodulindude arv suurenenud 1,5% (joonis 6). Samas on 2023. aasta II kvartali kodulindude arv suurenenud 5,8% võrreldes 2019. aasta II kvartaliga, mil kodulindude arv ja munatoodang vähenes linnuhaiguste puhangute tõttu. Mune toodeti 2023. aasta II kvartalis 40 478, mis on 0,4% rohkem kui aasta tagasi. Keskmine munatoodang kana kohta oli 2023. aasta II kvartalis 73 tk, mida on 6,4% vähem kui aasta tagasi. Kui seda võrrelda 2019. aasta sama ajaga, on keskmine munatoodang kana kohta suurenenud 5,8%.

Kanamuna hind oli 2023. aasta II kvartalis stabiilne, kuid siiski kõrgem kui eelmise aasta ja viimase viie aasta (2018–2022) keskmine hind (joonis 7). Kui võrrelda kanamuna 2023. aasta II kvartali keskmist hinda eelmise aasta sama aja keskmise hinnaga, siis on hind tõusnud 3,8%. Muna hinnatõusu põhjuseks on sisendite hinnatõus.

Joonis 7. Kanamunade keskmine hind 2022. aastal, 2023. aasta I poolaastal ja aastate 2018–2022 keskmisena (Eesti Konjunkturiinstituut)

VEISED

Eesti holsteini ja eesti punase veisetõu aretustulemused 2022. a

Anneli Härmson

ETKÜ aretusosakonna juhataja

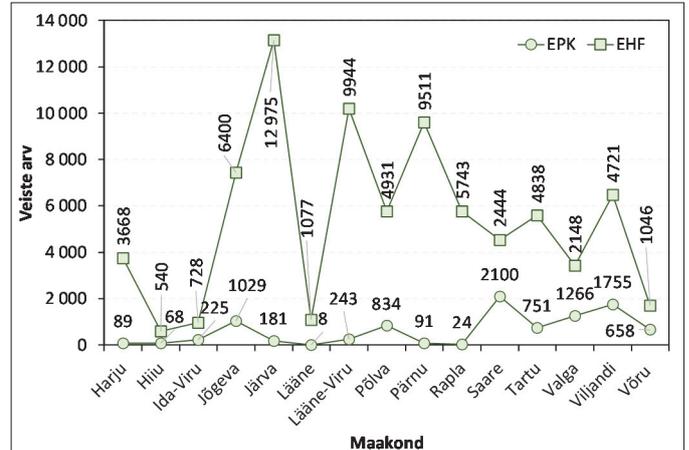
28. juunil toimus ETKÜ volinike koosolek, kus anti ülevaade 2022. aasta aretustööst.

Statistikaameti ja EPJ andmetel oli 2022. aastal Eestis kokku 83 900 piimaveist, neist jõudluskontrollis 81 020 (96,6%). Võrreldes 2021. aastaga on jõudluskontrollis olevate veiste arv suurenenud 0,2% võrra.

2022. aastal oli jõudluskontrollis 79 503 aastalehma. 88% lehmadest kuulus EHF ja 12% EPK tõugu. 2021. aastaga võrreldes oli kahe tõu kokkuvõttes aastalehmade arv suurenenud 173 võrra. Seejuures suurenes EHF aastalehmade arv 611 võrra (0,9%). EPK aastalehmade arv oli endiselt langustrendis, mis on küll eelnevate aastatega võrreldes vähenenud, kuid oli siiski 7,6% (784 aastalehma võrra).

Maakondadest paiknes kõige rohkem EHF ja EPK veiseid Järvamaal – 13 156 (neist 12 975 EHF), mis moodustab 16,4% veiste arvust, arvuliselt järgnevad Lääne-Virumaa (10 187) ja Pärnumaa (9602) (joonis 1).

2022. aastal oli Eestis 371 piimakarja (EPK karju 187 ja EHF 332, sealjuures 139 karjas mõlemat tõugu). Ka karjade arv on 2021. aastaga võrreldes vähenenud 28 võrra. Keskmine veiste arv karjas oli 145. Karjade arvust 28% moodustavad 11–50-pealised karjad. Üle 1200 veise peetakse kaheksas karjas (2%). Vähenenud (21 karja) on 11–100-pealiste karjade arv, samas kui üle 100-pealiste karjade arv on püsinud stabiilne.

Joonis 1. EHF ja EPK veiste arv maakondades

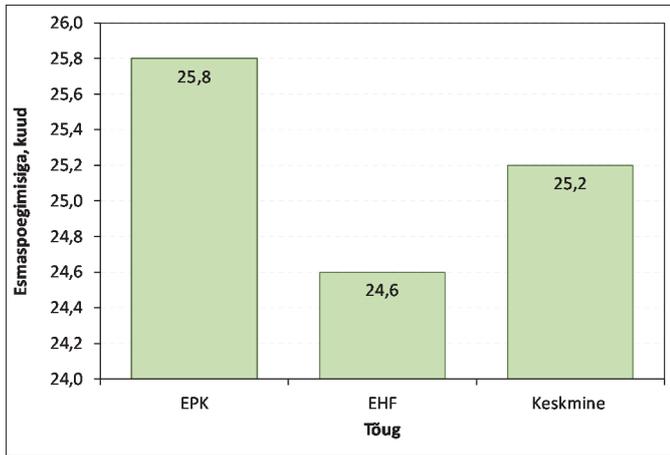
Kui vaadata karjade suurust tõugude kaupa, on EHF puhul suurema osakaaluga üle 100-pealised karjad, mida on kokku 135 ehk 40,5%. EPK puhul on ülekaalus kuni 20-pealised karjad (122), moodustades 65% kõigist EPK karjadest.

Piimatoodangu muutus tõugude kaupa

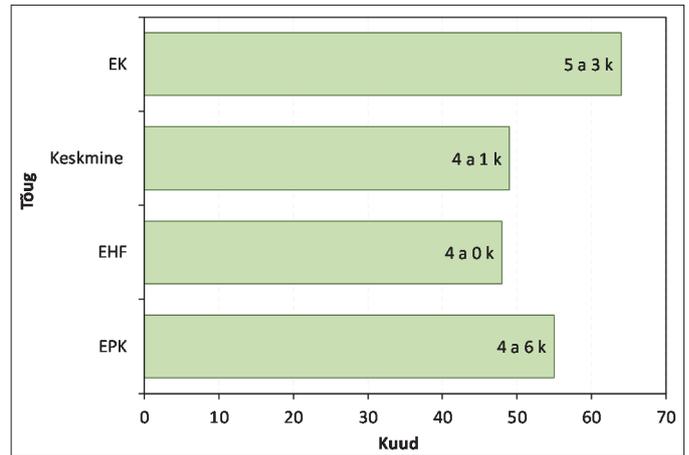
Võrreldes 2021. aastaga suurenes EHF lehmade keskmine toodang 129 kg võrra, jõudes 10 890 kilogrammini. EPK lehmadel suurenes toodang 118 kg, mis teeb keskmiseks 9235 kg. Üle 10 000 kg toodanguga karju on kahe tõu arvestuses kokku 27% ja alla 5000 kg 23%. Üle 10 000 kg toodanguga lehmad paiknevad EHF osas 135 karjas, mis on 40% EHF karjade koguarvust (78% lehmadest). EPK

Tabel 1. Karjade jagunemine suuruse ja piimatoodangu järgi

Karja suurus	Tõug	Karjade arv	Protsent karjadest	Lehmi	Protsent lehmadest
≤20	EPK	122	65,0	694	8,1
	EHF	100	30,0	733	1,1
21–100	EPK	40	21,4	1865	21,7
	EHF	97	29,1	5089	7,6
≥101	EPK	25	13,4	6053	70,3
	EHF	135	40,5	60 909	91,2
Piimatoodang					
>10 000	EPK	48	24,4	3340	34,7
	EHF	135	40,4	54 503	78,4
8000–9999	EPK	55	27,8	3642	38,0
	EHF	83	24,8	11 782	16,9
5000–7999	EPK	73	37,1	2358	24,6
	EHF	89	26,7	2756	3,9
<5000	EPK	21	10,7	255	2,7
	EHF	27	8,1	501	0,7

Joonis 2. Esmapoegimisiga

Joonis 4. Lehmade keskmine vanus

tõul jääb suurem osa lehmadest toodanguvahemikku 8000–9999 kg (38%).

Piima kuivainesisaldus on võrreldes 2021. aastaga väikeses tõusutrendis (EHF: rasva 3,92%, valku 3,39% ja EPK: rasva 4,14%, valku 3,51%).

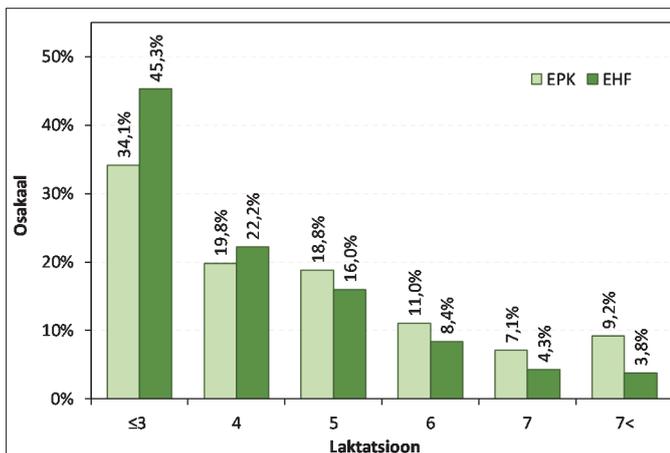
2022. aastal suurenes tõuraamatu põhiossa kantud lehmade arv ning vähenes lisaosa lehmade arv. EPK lehmadest kuulub tõuraamatu A-ossa 87,5%, EHF tõuraamatu A-ossa 79,7%. Tõuraamatu põhiosa lehmade toodangunäitajad on võrreldes lisaosaga tunduvalt paremad. Nii on EPK A-osa lehmade keskmine piimatoodang 1864 kg võrra suurem. Suurem on ka rasva- ja valgutoodang, vastavalt 80 ja 70 kg. EHF A-osa lehmade toodang on suurem 1786 kg, piimarasv ja -valk vastavalt 58 ja 57 kg.

Viljakusenäitajad

Produktiivne iga on võrreldes 2021. aastaga stabiilne EHF lehmadel, kuid on järsult langenud EPK lehmadel, langus on 104 päeva. EHF produktiivne iga 2022. aastal oli 1032 päeva, mis on võrreldes 2021. aastaga vähenenud 2 päeva. EPK puhul on produktiivne iga langenud 2021. aasta 1379 päevalt 1275 päevani.

Surnultsündide esinemine võrreldes 2021. aastaga on sama nagu EHF lehmadel (6,5%), aga on vähenenud EPK lehmadel (2021 – 6%; 2022 – 5,5%). Kõige rohkem surnultsündide sarnaselt varasemate aastatega on esmapoegijatel (EHF 8,5% ja EPK 6,3%).

Kinnisperioodi pikkus on võrreldes 2021. aastaga EPK lehmadel olnud stabiilselt 66 päeva alates 2019. aastast, EHF lehmadel on see samal ajal lühenenud 2 päeva võrra.

Joonis 3. Lehmade vanuseline struktuur

Uuslõpsiperiood on olnud viimased kolm aastat stabiilne EPK lehmadel (124–126 päeva), EHF lehmadel on sarnane 2021. aastaga, 119 päeva, mis on alates 2020. aastast vähenenud nelja päeva võrra. Üle 120 päeva on uuslõpsiperiood 36,7% EHF lehmadest ja 39,9% EPK lehmadest, mis on sarnane 2021. aastaga.

Poegimisvahemik on võrreldes 2021. aastaga EPK ja EHF lehmadel stabiilne, paaripäevase kõikumisega. Pikem kui 1a ja 3 kuud on poegimisvahemik 17,8% EHF lehmadest ja 20,4% EPK lehmadest.

Esmapoegimisiga oli 2022. aastal EPK ja EHF sarnane 2021. aasta näitajaga, umbes 26 kuud. Keskmine kolme tõu kohta on 25,2 kuud (joonis 2).

Lehmade vanuseline struktuur

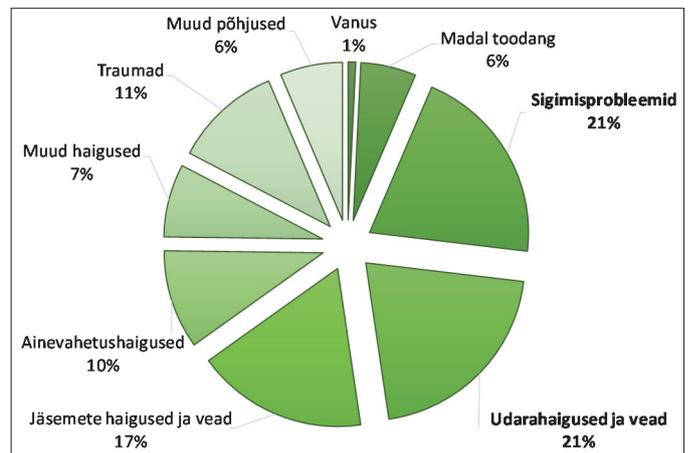
2022. aastal oli EHF tõu kuni kolmeaastaste lehmade osakaal umbes 45% ning EPK tõul 34% (joonis 3). Arvestades, et lehma kõrgeim tootlikkus on 4.–5. laktatsioon, ei jõua suur osa lehmadest oma maksimaalsele toodangutasemele. Kui võrdlusesse lisada ka maatõugu lehmad, on keskmine lehmade vanus 4 aastat ja 1 kuud (joonis 3).

Karjast väljamineku põhjused

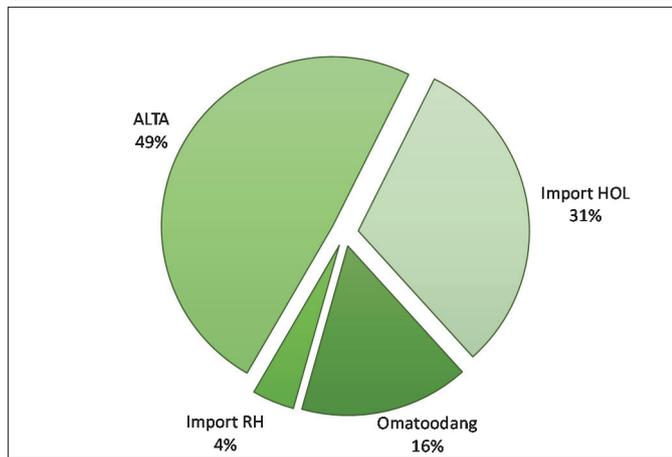
Sarnaselt varasemate aastatega on peamised karjast väljamineku põhjused sigimis- ja udaraprobleemid, millele järgnevad jäsemete haigused ja vead (joonis 5).

Usaldusväärse hinde saanud pullid

2022. aastal said usaldusväärse hinde 92 HOL pulli, neist 31 pullil oli piimajõudluse suhteline aretusväärtus (SPAV) üle 130. EPK pullidest said usaldusväärse hinde

Joonis 5. Karjast väljamineku põhjused

Joonis 6. HOL pullide päritolu

Foto 1. Lehm Killi

(A. Härmsen)

44 pulli, neist kahekümmel oli SPAV üle 110. HOL pullidest 16% olid ETKÜ oma aretuspullid (joonis 6).

Kokkuvõte

2022. a aretustulemused näitasid lehmade head taset. Piimatoodangu näitajad on tõusmas. Parandama peaks aretuses olulisi ja vajalikke tunnuseid, pöörates suuremat tähelepanu lehmade tervisele ja välimikule, et suurendada eelkõige karjaspüsivust. Paremate aretustulemuste saavutamiseks tuleb teha valik vastavaid tunnuseid parandavate aretuspullide seast.

Parimad lehmad 2022. a

Parimad I laktatsiooni lehmad piimarasva ja -valgu toodangu järgi

EPK: Miisu EE 22571281; 06.12.2019; i. FILUR, e.i. Action RED: 13 484-4,3-580,2-3,62-488,1-1068. Omanik: OÜ Kõpu PM

EHF: EE 22262851; 13.01.2020; i. Praser; e.i. Kelvin: 16 981-3,58-607,5-3,28-556,3-1164. Omanik: AS Vändra

Parimad lehmad elueatoodangu järgi 2022. a

EPK lehm Killi EE11450634 (i: Cadiso-Red x e.i: Pronto) (foto 1). 2022. aasta lõpu seisuga oli ta lüpsnud 153 227 kg piima, rasva- ja valgukogutoodang oli 10 546 kg. Killile on omistatud mitmeid tiitleid, sealhulgas 2012. a esmapoeginate I koht, 2013. a noorte lehmade I koht, VISS 2013 võitja ning VISS 2016 täiskasvanute I koht. Lehma omanik on AS Tartu Agro.

EHF parim elueatoodangult oli AS Metsaküla Piim lehm Leenu EE11530022 (i: Langelore-ET x e.i. Bonus), kelle toodang oli 143 850 kg, rasva ja valku kokku 9788 kg.

Aretuseesmärgid piimakarjakasvatuses ja parimad ETKÜ holsteini tõugu pullid nende saavutamiseks

Anneli Härmsen ja Reet Härm
ETKÜ

Pikka aega on Eesti piimakarjakasvatuses olnud peamiseks eesmärgiks piimatoodangu ja seeläbi ka majandusliku tasuvuse tõstmine. Üha enam räägitakse aga ka teistest võimalustest kasumlikkuse suurendamisel ja pullide valikul lähtutakse erinevatest tunnustest, mitte ainult loodetavast piimatoodangu tõusust. Oluline on otsustada, millised aretuseesmärgid ettevõtte, veisekasvataja endale seab ning sellele vastavalt ka aretuspulli valida.

Aretuseesmärgid võib jagada kolme kategooriasse:

- 1) piimajõudlus,
- 2) tervis ja karjaspüsivus,
- 3) välimik.

Piimajõudlus

Piimakarja pidajatele on olnud ja on ka edaspidi oluline suurendada lehmade piimatoodangut. Piimatoodangu koondnäitajaks on suhteline piima aretusväärtus (SPAV),

mille alusel ETKÜ pullid ka pakkumiste tabelis on reastatud. Et mitte seda sama pingerida siin korrata, on võetud aluseks valem, kus piimatoodangu hinnang annab 40% ja rasva+valgu hinnang 60% lõpptulemusest (järjestus jäi samaks ka vahekorra 30+70 juures).

Tootja jaoks on piimatoodang oluline näitaja, kuid milline näitaja seada esikohale: kas laktatsioonitoodang või hoopis elueatoodang. 2022. aasta tulemustest nähtub, et EPK tõugu lehmade keskmine eluiga oli 2076 päeva, millest tootlik iga 1275 päeva. EHF tõu puhul vastavalt 1800 ja 1030 päeva. Karjast väljaläinud lehmade elueatoodang EPK – 32 019 kg, EHF – 29 466 kg.

Näiteks võib siin välja tuua elus olevatest lehmadest EPK lehma Killi (sünd 25.11.2009), kelle elueatoodang on käesolevaks ajaks 158 867 kg (sealjuures rasva 3,63% ja 5765 kg; valku 3,27% ja 5199 kg ning rasva+valku 10 963 kg), ja EHF lehma Leenu (sünd. 01.01.2010), elueatoodang 149 366 kg (rasva 3,68% ja 5498 kg, valku 3,12% ja 4659 kg ning rasva+valku 10 157 kg).

Tabel 1. Viis parimat tütarde järgi hinnatud holsteini pulli

Jrk nr	Seemend kood	Pulli nimi	Tütarde hinnang	
			piima kg	R+V kg
1.	27801	Thiamo ET	2217	93
2.	27845	Apatico-Red	1853	115
3.	27563	Sogart ET	1549	104
4.	27793	Milan ET	1519	104
5.	28012	Samino ET	1363	112

Statistika, mida iga jõudluskontrollialuse karja kohta saab VISSUKESest leida, näitab, et lehm saavutab oma maksimaalse toodangu 4.–5. laktatsioonil, keskmisena aga ei jõua suurem osa meie lemadest selle vanuseni.

Tervis ja karjaspüsivus

Aretustulemuste analüüsist joonistub välja, et peamised lehmade karjast väljaviimise põhjused on aastaid olnud udarahaigused ja udaravead (EPK 26,0%; EHF 20,1%), sigimisprobleemid (EPK 23,5%; EHF 20,1%) ning jalgade haigused ja vead (EPK 14,7%; EHF 17,8%).

Tabel 2a. Lehmade või lehmikute seemendamiseks soovitatavad holsteini pullid

Jrk nr	Seem. kood	Pulli nimi	Udaratervis	Sigivus	Karjaspüsivus	PGK vasika isana
1.	27796	Calix ET	137	99	131	129
2.–3.	27801	Thiamo ET	139	111	125	113
2.–3.	27613	Balistic ET	128	136	124	103
4.	27552	Olegro	132	125	126	98
5.	27609	Borat ET	131	108	126	98

Karjaspüsivust on võimalik suurendada, valides aretuks pulle, kes parandavad praakimise põhjusteks olevaid tunnuseid – udaratervis, sigivusnäitajad, jalgade vead ja välimikutunnused.

Tervise ja karjaspüsivuse paremusjärjestuse selgitamisel on arvestatud suhtelisi aretusväärtusi järgnevalt: toot-

lik iga (40%), udaratervis (20%), sigivus (20%) ja poegimiskergus (20%). Eraldi on tehtud ka mullikatele pinget, kus tootlik aeg ja poegimiskergus on 40% osatähtsusega ning udaratervis ja sigivus 10% osatähtsusega.

Tabel 2b. Lehmikute seemendamiseks eelistatud holsteini pullid

1.	27796	Calix ET	137	99	131	129
2.	27801	Thiamo ET	139	111	125	113
3.	27729	Lexin ET	115	116	97	142
4.	27552	Olegro	132	125	126	98
5.	27799	Chris ET	117	95	111	121

Välimik

Välimiku pingerea koostamisel on arvestatud kolme üksiktunnuse ja kahe üldhindega: kõige olulisem on udarapõhja kõrgus (30%), seejärel udara ja jalgade üldhinded (mõlemad 25%), siis eesudara kinnitus (20%) ja tagajalgade seis tagant (10%).

Tabel 3. Tütarde välimiku hinnangu järgi soovitatavad holsteini pullid

Jrk nr	Seem. kood	Pulli nimi	Udar	Jalad	Eesudara kinnitus	Udarapõhja kõrgus	Tagajalad tagant
1.	27907	Batman ET	140	117	144	134	122
2.	27911	Finget ET	140	126	136	130	116
2,	27552	Olegro	128	132	135	129	130
4.	27994	Apollo-Red	139	131	105	141	118
5.	27613	Balistic ET	127	121	133	129	121
6.	27618	Basor ET	125	122	128	129	128

Augustis toimunud koolitusel rõhutasid Hollandi aretusfirma CRV spetsialistid hea välimiku tähtsust – see on eeldus veise hea tervise juures püsimisele ja seeläbi ka pikaeealisusele. Parimate valikute tegemiseks on ETKÜ aretusspetsialistidel võimalik kasutada Hollandi programmi Sire Match.

L I N N U D

MTÜ Eesti vutt uute liikmete tutvustus

Sigrid Nilp

Mää talu perenaine

2022. a liitus MTÜga Eesti Vutt kaks farmi, üks neist on Mää talu Harjumaal Lääne-Harju vallas Padisel.

Mää talu lugu sai alguse 2017. aasta suvel, kui võtsime kaks küülikut, seejärel tuli veel kaks küülikut ja siis juba oli vaja võtta mõned kanad. Kanakasvatuse kohta infot otsides jõudsin vuttide juurde. Mõeldud-tehtud, ostsin inkubaatori ja haudemunad ning nii need esimesed eesti vutid 2018. a alguses koorusidki.

Foto 1. Mää talu noorkanala

(S. Nilp)

Foto 2. Mää talu vutituba

(S. Nilp)

Kuna maja ümber on ainult 1500 m² maad, siis midagi väga suurt alguses ei plaaninud, nii enda tarbeks ainult.

2017. a novembris tuli meie juurde elama ka ühepäevane kitsepoiss Mää, kelle ema oli hüljanud. Mää kasvades oli selge, et kui me tahame Mää endale jätta, on vaja talle oma kodu ja perekonda, aga kõik meie õuele elama ei mahu. Järgmise aasta kevadel õnnestus osta kõrvalkinnistu koos vana laudaga. Nii sündiski Mää talu.

Laut on küll suur, aga maad kitsekasvatuse jaoks vähevoitu. Seega tundus mõistlikum hakata tegelema siiski linnukasvatusega. Ehitustööd on laudas jätkunud aastateks. Alguses oli vaja ehitada ja siis ümber ehitada, siis

suuremaks ehitada ja siis veel üks uus laut ehitada jne. Õnneks on mul kuldsete kätega abikaasa, kes kannatab kõik mu veidrused välja.

Tööjaotus talus on nii, et abikaasa ehitab ja mina tegelen lindudega. Oleme veel väga väike farm. Tulevikus plaanime küll suurened, aga piiriks oleme seadnud selle, et jõuaks kõik töö ise ära tehtud.

Praegu kasvab meie talus 200 dominant noorkana ja 750 eesti vutti. Järgmise aasta (2024) sihiks oleme seadnud 500 munakana ja 1500 vutti. 2022. aastal astus Mää talu MTÜ Eesti vutt liikmeks. Nüüd oleme ka pisike aretusfarm, kes kasvatab neid päris õigeid eesti vutte.

Aminohapete koostis MTÜ Eesti vutt aretusfarmide toodetes

pm-mag Külli Vikat
MTÜ Eesti Vutt

MTÜ Eesti Vutt loodi 2016. a põhieesmärgiga kui unikaalse eesti vutitõu säilitamine ja täiustamine. Võetud ülesande täitmiseks tuleb lisaks aretustegevusele toota kaubaks minevaid saadusi – vutimune ja -liha ning nendest kohapeal valmistatud toiduaineid. Liha-munatõugu linnuna sobivad eesti vutid igati alternatiivseks linnukasvatuseks. Seetõttu on täiesti vajalik, et ka vutikasvatustoodangust saadakse täpsem ülevaade nendes sisalduvate tähtsamate toitainete ja näiteks aminohapete sisalduse kohta.

Artikkel annab ülevaate MTÜ Eesti Vutt aretusfarmide Järveotsa vutifarm OÜ, Mää talu OÜ ja Mailind OÜ vutimunade ja kaubandusest ostetud Läti vuti munade ning Järveotsa vutifarm OÜs toodetud vutiliha aminohapelistest koostisest aastatel 2021–2022.

Selgituseks: 100 g vutiliha võrdub umbes 8 eesti vutimuna sisuse keskmise massiga (100 g). Tabelites toodud paksus kirjas tekstiga on tähistatud inimesele asendamatud aminohapped. Proovide analüüsid pärinevad firma Center of Food and Fermentation Technologies laboratooriumist ühest ja samast analüsaatorist. Proovid analüü-

sideks on võetud farmidest ja kaubandusest detsembrikuus.

Analüüsides tulemused vutimunade aminohapelistest koostisest on esitatud tabelis 1, kus munade sisuseproovid nr 1, 3, 4, 5 ja 7 on eesti vuti munadest, proov nr 2 (prantsuse) lihavutimunadest ja proov 6 kaubandusest (läti vutimunadest). Eesti vuti munade proovid (kokku viis) jagunevad veel vutifarmide vahel järgmiselt: proo-

Foto 1. Eesti vutid

(K. Vikat)

Tabel 1. Vutimunade aminohappeline koostis 2021–2022 loetletud vutifarmidest ja kaubandusest (100 g munamassis) g

Aminohapped	Aasta						
	2021			2022			
Proovi nr	1	2	3	4	5	6	7
Histidiin	0,31	0,32	0,29	0,34	0,34	0,31	0,32
Seriin	1,15	1,16	1,09	1,32	1,26	1,13	1,11
Arginiin	0,80	0,84	0,79	0,89	0,82	0,75	0,85
Glütsiin	0,45	0,44	0,42	0,45	0,44	0,39	0,41
Asparagiinhape	1,17	1,20	1,12	1,30	1,27	1,12	1,17
Glutamiiinhape	1,58	1,61	1,51	1,64	1,59	1,45	1,48
Treoniin	0,74	0,74	0,70	0,77	0,75	0,67	0,69
Alaniin	0,65	0,67	0,65	0,70	0,70	0,61	0,64
Proliin	0,41	0,41	0,39	0,45	0,45	0,41	0,40
Tsüstiin	0,11	0,10	0,11	0,24	0,25	0,19	0,14
Lüsiin	0,90	0,79	0,84	0,98	0,96	0,87	0,91
Türosiin	0,57	0,71	0,65	0,58	0,55	0,50	0,58
Metioniin	0,53	0,55	0,51	0,55	0,55	0,46	0,49
Valiin	0,80	0,82	0,81	0,85	0,79	0,73	0,79
Isoleutsiin	0,74	0,73	0,73	0,71	0,65	0,61	0,70
Leutsiin	1,16	1,09	1,12	1,16	1,17	0,99	1,14
Fenüülalaniin	0,67	0,71	0,69	0,72	0,75	0,65	0,65
Trüptofaan	0,26	0,26	0,22	0,27	0,24	0,19	0,20
Kokku	12,99	13,16	12,65	13,92	13,54	12,04	12,67
Asendamatuid aminohappeid, g	5,11	4,98	4,92	5,40	5,32	4,63	4,92
osa proovist, %	39,34	37,84	38,89	38,79	39,29	38,46	38,83

vid nr 1, 2, 3 ja 7 Järveotsa vutifarmist, proov nr 4 Mää talust ja proov nr 5 Mailind OÜst.

Tabelist 1 nähtub, et munasisuse aminohapete kogus on kahe aasta kestel suhteliselt stabiilne, jäädes 13 g piirimaile, v.a proov nr 6. Keskmisena (tabel 3) on eesti vuti munades aminohappeid 13,15g/100 g. Samaväärne kogus on ka lihavutimunades (tabel 1, veerg 2) aminohappeid 13,16 g/100 g. Oluliselt vähem on neid aga läti vutimunades 12,04 g/100 g. Võrrelduna kanamunade aminohapete-sisaldusega, ületavad vutimunad neid. Kanamunade summaarne aminohapetesisaldus 100 g munasisuses on

12,31 g. Inimestele asendamatute aminohapete kogus on samuti lihavutimunades protsentuaalselt väiksem (37,8%) kui eesti vutimunades (39,03%).

Tabelis 2 on esitatud Järveotsa farmi 2021. a lõpu vuti-lihaproovide aminohappelise analüüsi tulemused. Proovid nr 1 ja 3 pärinevad eesti vutitõu praagitud emasvuttidelt ning proovid nr 2 ja 4 lihavutibroileritelt. Vutiliha proovide erinevus kajastub läbi sööda, mis jaguneb kaheks erinevaks: proovid nr 1 ja 2 on vuttidelt, kes on kasvanud farmis toodetud puiste(jahu)söödaga ja proovid nr 3 ja 4 ostusöödal, mis on granuleeritud kujul.

Foto 2. Suitsutatud vutikoivad

(L. Liivamägi)

Foto 3. Keedetud vutimunad

(L. Liivamägi)

TÕULOOM 2023

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Parim ET tõuaretaja Janno Kuusik

Meisterpügaja Mehis Tamsalu

Norra valgejäär, om R. Mirka

EV jäär, om M. Naadel

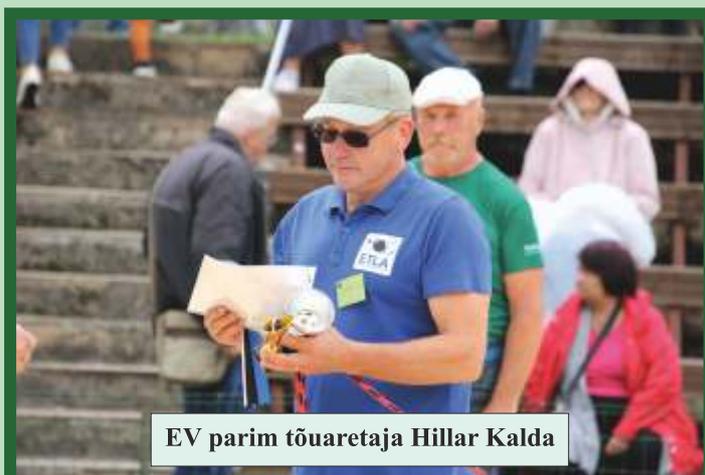
Oksforddauni jäär, om J. Mirka

EV kaunim utt, om H. Kalda

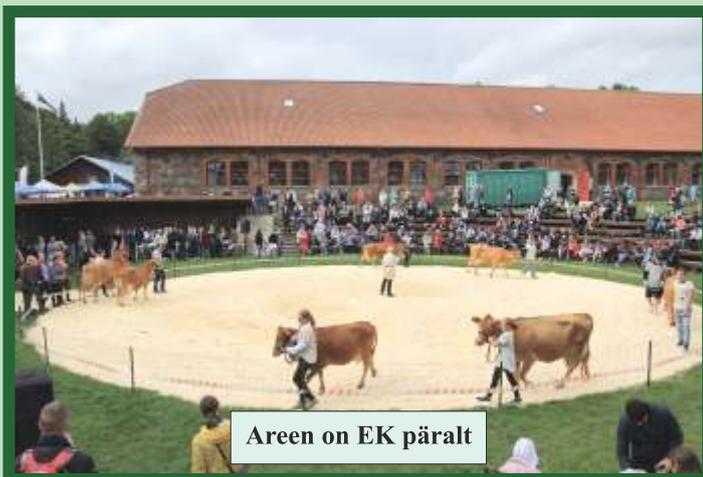
Kihnu maalambad

EV parim tõuaretaja Hillar Kalda

TÕULOOM 2023

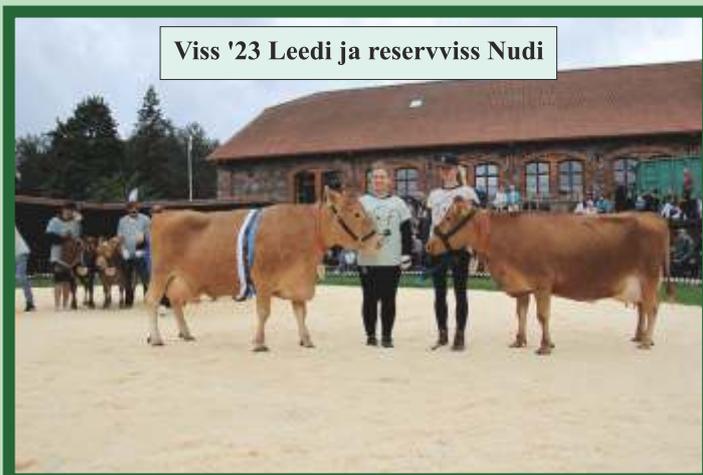
Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Areen on EK päralt

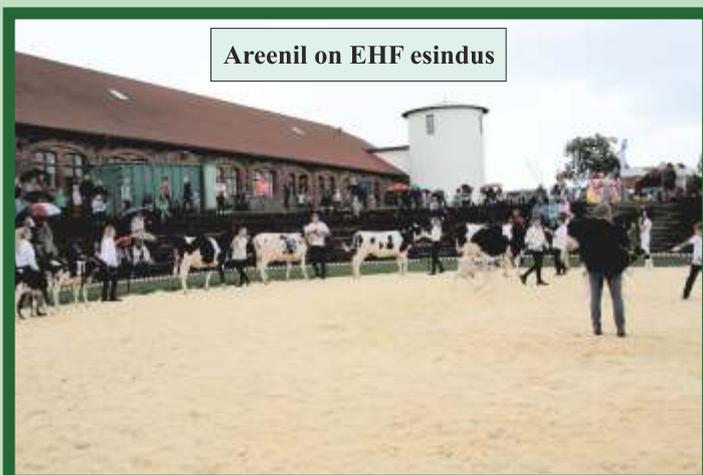
Kohtunikud T. Bulitko ja A. Härmsen

Viss '23 Leedi ja reservviss Nudi

EK parim tõuaretaja DVM Birgit Aasmäe

Areenil on EHF esindus

EHF parim tõuaretaja Galina Kruusla

Tubli „taltsutaja“ Kadri Treffner

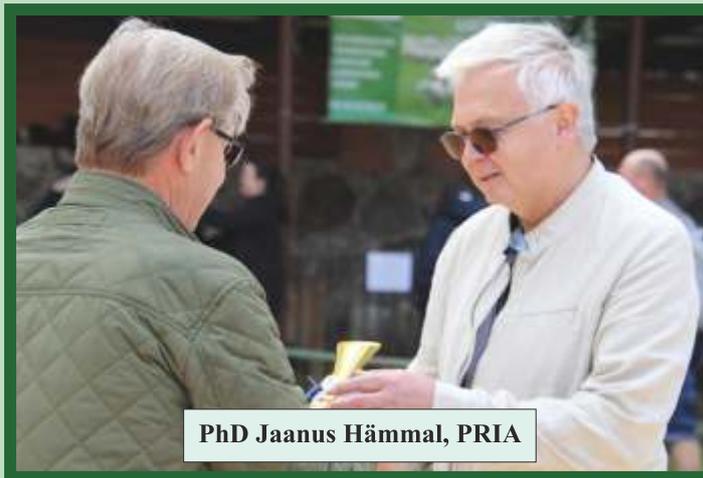
Tõuaretuse tulevik

TÕULOOM 2023

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Katrini Reili, PTA

PhD Jaanus Hämmal, PRIA

pm-mag Külli Vikat

pm-mag Käde Kalamees

Liia Sooäär, Saaremaa

EPK parim tõuaretaja Sirje Kroonberg

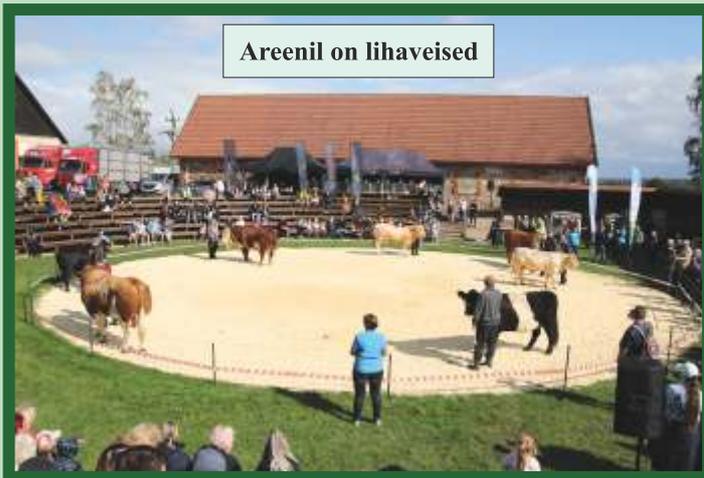
Avo Kruusla, Kaska-Luiga talu

Aavo ja Maie Mölder ning Mall Rodim

TÕULOOM 2023

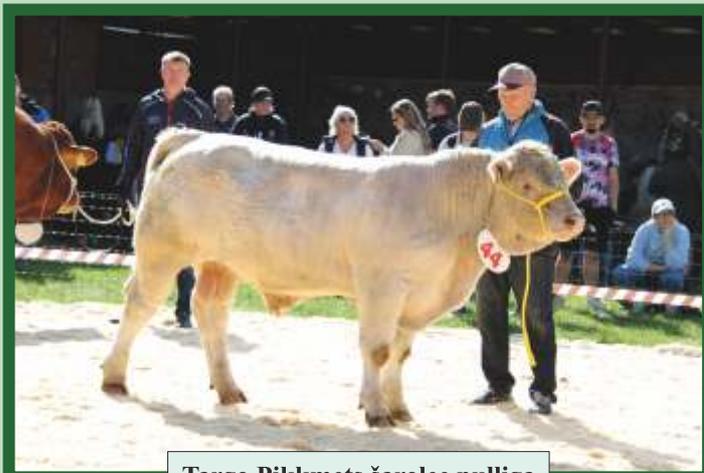
Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Areenil on lihaveised

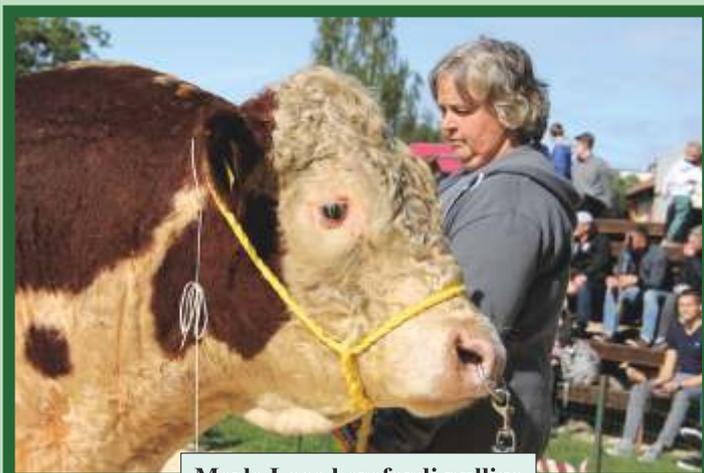
Parim lihaveise aretaja Maria Liisa Luur

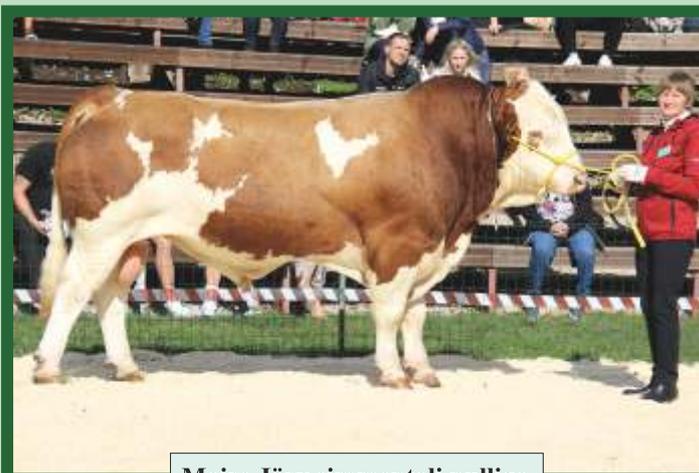
Targo Pikk mets šarolee pulliga

Tarmo Sein galloway lehmaga

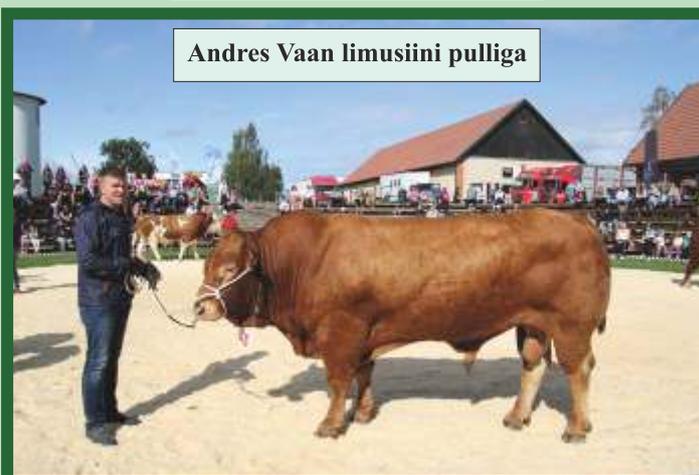
Merle Laas herefordi pulliga

Maire Järv simmentali pulliga

ETLLi karikas Aldo Vaanile

Andres Vaan limusiini pulliga

Tabel 2. Vutiliha aminohappeline koostis 2021. a Järveotsa vutifarmis (100 g lihas), g

Sööt	Ettevõtte jahu		Ostugraanul	
	1	2	3	4
Aminohapped				
Histidiin	0,52	0,53	0,43	0,45
Seriin	0,94	0,90	0,79	0,79
Arginiin	1,28	1,21	1,19	1,21
Glütsiin	0,87	0,55	0,78	0,49
Asparagiinhape	1,74	1,59	1,44	1,46
Glutamiinhape	2,68	2,50	2,28	2,33
Treoniin	0,87	0,82	0,73	0,72
Alaniin	1,07	1,03	0,91	0,99
Proliin	0,65	0,40	0,62	0,38
Tsüstiin	0,02	0,02	0,02	0,02
Lüsiin	1,76	1,57	1,53	1,62
Türosiin	0,65	0,62	0,69	0,63
Metioniin	0,66	0,64	0,54	0,53
Valiin	0,91	0,84	0,78	0,79
Isoleutsiin	0,95	0,85	0,85	0,88
Leutsiin	1,67	1,18	1,08	1,10
Fenüülalaniin	0,83	0,71	0,71	0,72
Trüptofaan	0,31	0,31	0,30	0,36
Kokku	18,38	16,26	15,67	15,48
Asendamatuid aminohappeid, g	7,07	6,10	5,76	5,95
osa proovist, %	38,40	37,52	36,76	38,44

Tabelis 2 toodud vutilihaproovide (nr 1 ja 2) aminohapete keskmine kogus oli 17,32 g ja proovide (nr 3 ja 4) keskmine 15,57 g 100 g lihas. Farmis toodetud täissöödaga (jahu) kasvatatud eesti vuttide lihas oli aminohappeid 1,75 g rohkem kui sisseostetud (purustatud graanul) täissöödaga eesti vuttide lihas. Tabelist 1 ja 2 selgub aga, et kui sama kogust vutimunade aminohappelisest sisust võrrelda vutibroilerite lihaga, sisaldab 100 g liha tunduvalt rohkem aminohappeid kui munad: vutibroilerilihas 15,48–18,38 g, munades aga 12,04–16,92 g.

Aminohapete kogusest oli inimesele asendamatute aminohapete sisaldus tabel 3 andmetel parim eesti vuti munades (39,03%) ja Läti munades (38,46%). Ka farmis toodetud söödaga kasvanud vutilihast (38,0%) ja lihavutibroileri lihas (37,98%) oli asendamatute aminohapete sisaldus suur.

Tabel 3. Mõningaid vutimunade ja -liha aminohappelise koostise võrdlusandmeid (100 g munasisuses ja lihas).

Proovide seletus	Proovide keskmine aminohapete sisaldus, g	inimesele asendamatute osa	
		g	%
Vutimunad (tabel 1)			
Eesti vuti munad, proovid 1, 3, 4, 5 ja 7	13,15	5,13	39,03
Lihavuti munad, proov 2	13,16	4,98	37,84
Läti munad, proov 6	12,04	4,63	38,46
Vutiliha (tabel 2)			
Ettevõtte täissööt, tavajahuna, proovid 1 ja 2	17,32	6,59	38,00
Ostusööt, purustatud graanulina, proovid 3 ja 4	15,58	5,86	37,60
Eesti vutitõu munenud emasvutt, proovid 1 ja 3	17,03	6,42	37,62
Lihavutibroilerid, proovid 2 ja 4	15,87	6,03	37,98

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et vutimunad ja vutiliha on suure aminohapetesisalduse tõttu väga väärtuslikud toiduained. Eriti oluline on siinkohal nendes asendamatute aminohapete osatähtsus.

Vutikasvatust suureneb pikkamööda, kuid järjepidevalt. Selle edendamiseks oleks meie tingimustes tähtsiks aretuslikule tegevusele võtta uuesti vaatluse alla vuttide söötmine.

K R O O N I K A

Kihnu Maalambakasvatate Seltsist sai Eesti Tõuloomakasvatuse Liidu liige

Anneli Ärmpalu-Idvand

Kihnu Maalambakasvatate Seltsi president

Ajakirjas Tõuloomakasvatust 3/2022 tutvustas kohalike lambatõugude aretuse ajalugu ETLA juhatuse liige Rein Mirka. ETLA on pühendunud EV ja ET tõugude eesmärgipärasele stabiliseerimisele ja viimastel aastakümnetel sobimatute komponentide negatiivse mõju kõrvaldamisele.

Rein Mirka tunneb muret eesti lambatõugude põhjendamatu ja ebaprofessionaalse ristamise levimise pärast. Paraku tuleb selle murega nõustuda ja seda jagavad nii teadlased kui praktikud.

2022. a kinnitas PTA ELKLi eesti maatõugu lamba aretusprogrammi. Nimest ei maksa lasta end eksitada. Algpopsulatsioon koosneb laia omaduste amplituuga ristandlammastest, kelles on läbi EV ja ET paljusid erinevaid viimastel aastakümnetel Eestis kasvatatud tõuge. Plaani-

takse kihnu maalamba uttede massilist kasutamist tõu komponendina ja vajadusel sisestavalt ristata ka gotlandi ja ahvenamaa lambatõugudega. Kuigi tõu loojad üritavad liigitada seda maatõuks, kus kasutatakse puhasaretust, kinnitab aretusprogramm selgelt uue ristandtõu kujundamist. Milline lammas sellest välja tuleb, saab hinnata alles aastakümnete pärast.

Vaatame nüüd lähemalt eesti lambatõugude aretusajaloo kulgu ajaloolisele eesti maalambale keskendudes. Lambakasvatatajad on teadlikud 1930.

aastast toimunud kohaliku maalamba laialdasest ristamisest inglise lihalambatõugude ševioti ja šropširiga Eestis. Algselt eesmärgiks võetud kohaliku lamba parandamine viis alles 1958. a EV ja ET tõu väljakujunemiseni. Arvestades lammaste suurt arvukust Eestis eelmisel sajandil, säilis nii parandamata maalammast, aga lisandus palju välismaiseid tõuge. Nendevaheline suhe muutus 20. sajandi alguses maalamba domineerimisest kuni sajandi lõpuks järjest haruldaseks muutumiseni. See oli 20. sajandi põllumajanduse peavool ja nõudmisi arvestades paratamatu.

Uue sajandi ja aastatuhande vahetudes oli maalamba olemasolu Eestis muutunud juba küsitavaks. Nüüd olid valdavad EV ja ET ning nende ristandid ning jõudsalt voolas sisse võõrtõuge. Kuna põllumajanduse struktuur ja suunad on teinud läbi mitmeid pöördeid just käesoleva sajandi esimeses veerandis, siis tekkis uuesti huvi ka kohaliku aborigeeni lamba vastu. Probleem oli aga selles, kas ja kus seda lammast üldse leidub. Minul oli võimalus kõigis kolmes uuringus, mis tõestas aborigeeni lamba leidumist Eestis, kaasa lüüa nii proovide võtmisel kui ka morfoloogiliste andmete kogumisel ja analüüsimisel.

Põhjamaade Põllumajandusloomade Geenipank viis läbi 2001. a esimese Eesti lammaste geneetilise uuringu. Kuna fookus oli suunatud Baltikumi vanade tõugude jälgedele, siis uuringusse võeti rohkem geograafiliselt eraldatud Kihnust, Ruhnust ja Saaremaalt pärit lambad. Uuringu tulemusel selgus, et geneetiline eristumine aretatud tootmistõugude võrdlusproovidest oli olemas väikesel grupil uuritud lammastest. Etteruttavalt võin öelda, et teise uuringu käigus võrreldi esimese uuringu proove ja selgus, et tegemist oli Kihnu lammastega. See ärgitas sarnaste projektidega edasi liikuma, saamaks teada, kas esialgse leiu põhjal saab teha tõsisemaid järeldusi.

ELFi juhitud projekt võimaldas 2006.–2007. a kaasata pisteliselt lambaid kogu Lääne-Eestist pikisuunas, alustades põhjarannikult ja lõpetades Võrumaal. Selle uuringu tulemusel eristus 15 geneetilist gruppi, millest 10 (kaks esimesest uuringust ja lisaks kaheksa) koondusid kihnu populatsiooni. Kihnu populatsiooni lammaste geneetiline distants ja morfoloogilised omadused eristusid selgelt nii teistest kultuur- kui maatõugudest. Teadlaste soovitus oli selle populatsiooni baasil moodustada kihnu maalamba tõug ja vältida igasugust ristamist ja kasutada ainult puhasaretust. Võis oletada, et tegemist on aborigeensete lammastega, seega soovitati seda eraldi kaitsta. Populatsiooni arvukus ja mitmekesisus oli hea – kokku 84

isendit, neist 8 jäära, fülogeneesipuul olid nad kõige kaugemal kultuuritõugudest ja geneetiliselt mitmekesised. Karjad pärinesid Kihnust ja Häädemeestelt (need paigad olid omavahel tiheda ajaloolise meresidususega).

Selle uuringu sensatsiooniks võibki pidada kihnu populatsiooni tuvastamist, mille kõige suurem geneetiline grupp P1 oleks juba võimaldanud mitteduguluses olevate lammastega puhasaretust, rääkimata kõigist 10 grupist kokku. Just selle soovitus järgi tegutsesingi, luues Kihnu Maalambakasvatatajate Seltsi (KMKS) ja erinevate protseduurireeglite ning täiendavate teadusuuringute läbi sai tunnustatud kihnu maalammastõuna.

KMKS viis 2007.–2008. a läbi kolmanda uuringu, kuhu kaasati kõik kihnu populatsiooniga seotud lambad, ja tõestatud sai nende lammaste geneetiline ja morfoloogiline sarnasus ning omaduste pärandumine järglastele.

KMKS viis 2007.–2008. a läbi kolmanda uuringu, kuhu kaasati kõik kihnu populatsiooniga seotud lambad, ja tõestatud sai nende lammaste geneetiline ja morfoloogiline sarnasus ning omaduste pärandumine järglastele.

Aretuspopulatsiooni aluseks oli 1. mai 2015. a seisuga geneetiliselt ja morfoloogiliselt uuritud kihnu maalamba algpopulatsiooni kuuluvad lambad (118 kolmest uuringust) ja ainult neist lammastest tõestatud põlvnemisega järglased – kõik kokku 678 lammast. Lambad pärinesid 16 algupärasest Kihnu (saare) karjast ja olid jagunenud 33 säilituskarja, järglaskond juba 51 karja vahel. Sellise suurepärase aretuspopulatsiooniga alustas KMKS 2016. a ametlikult KML tõuraamatu pidamist ja jõudluskontrolli läbiviimist.

Tunnustamis aastal valmis kihnu maalammaste proovide ja arheoloogilise luumaterjali põhjal Eve Rannamäe teadustöö, mis tõestas, et uteliinide järjepidevus ulatub pronksiajast tänapäevani. Selle alusel sai kinnitada, et kihnu maalammast on ainuke kohalik põlislammas Eestis, ja seetõttu lisati ta ohustatud tõugude nimekirja parema säilimise ja kaitse tagamiseks. 2020. a valmis veelgi olulisem rahvusvaheline uuring, mis tõestas kihnu maalamba tõus haruldaste iidsete retrotüüpide esinemise ja tema kuuluvuse kõige vanemate Euroopa põhja-lühisabaliste lammaste populatsioonide hulka. Selle uuringu analüüsis selgusid kõige aborigeensemad omadused ja KMKS täpsustas nende säilimise tagamiseks oma aretusstrateegiat ja valikuid.

Foto 1. Kihnu maalambad, seletust annab A. Idvand-Ärmpalu, keskel (A. Tänavots)

Teaduspõhisus on alati olnud meie tegevuse aluseks, nüüd on võimalus järjest arenevate uuringumeetodite abil tegeleda n-õ peenhäälestusega ja ülimalt hoolivusega suhtuda haruldase põlistõu geneetilisse pärandisse. Alates tunnustamisest on kihnu maalamba arvukus aeglases, aga pidevas stabiilses kasvutrendis, mis on parim tagasiside nii aretusorganisatsiooni kui teadlase tööle. Artiklid uuringute tulemustest on leitavad www.kihnumaalammast.eu.

Mis sai aga ülejäänud 2007. a ELFi projektis selekteeritud maalambast? Nagu Urmas Saarma kokkuvõttest nähtus, oli lammaste ja erinevate karjade arvukus liiga väike ja ebastabiilne iseseisvaks populatsiooniks, ammuigi mitte tõuks. Hiiumaal oli 13 lammast (neist üks jääb), Saaremaal 23 (neist üks jääb) + geneetiliselt sarnane kari Võrumaal (viis lammast, neist üks jääb), kokku 26 lammast. Ruhnus oli 18 lammast (neist neli jäära) + geneetiliselt sarnane kari Võrumaal üheksa lambaga (neist kaks jäära), kokku 27 lammast.

Teadlaste soovitusel olid siin erinevad kihnu populatsioonile antud. Neist osa lambagruppe soovitati käsitleda koos ja ristata geneetiliselt lähedaste gute-, gotlandi- või ahvenamaa lambaga ja kindlasti edasi uurida, et selgitada, kas eristumine tähendab ka kohalikku aborigeenust. Nii 2001. kui 2007. a analüüs ei tõesta seda kindlalt, vaid ainult lubab oletada seda geneetilise eristumise järgi. Kihnu populatsiooni suhtes julgesid teadlased aborigeenust kinnitada juba siis omaduste põhjal, kuid ikkagi tegi seda lõplikult järgnev, 2016. a valminud uuring. Kui võrrelda kihnu maalamba ja muude eristunud lammaste fenotüüpi, siis on see silmnähtavalt erinev ning järgnevad uuringud on ainult kinnitanud, et aborigeenused omadused esinevad komplekselt ainult kihnu maalambal.

Maalambaentusiastid, erinevalt KMKSt, ei arvestanud teadlaste soovitusi, ei jätkanud uuringute ega süstematiseerimisega. Sirvides vanu dokumente, saab meenutada toonast asjade kulgu. Asuti küll ristamisele, aga mitte teadlaste soovitatud suunas. Miksimise idee pärines tola-aegselt maalamba „aretusspetsialistilt“ Gilleke Kopamehelt. Karjadesse pandi kihnu ja ruhnu jäärad korraga, lisaks „ilusad villaga“ ET või EV ristandeid, segati karju omavahel ning veeti kihnu ja ruhnu jäärasid suvalistesse karjadesse jne. Maalambakarjades kasutati korraga mitut jäära, tõsimeeli kinnitades, et küll vaid õiged paarid teineteist leiavad.

Kahju, et sellise tegutsemisega rikuti ja raisati ära ruhnu populatsiooni väljavaated iseseisvaks kujunemiseks, mis oleks võinud väga professionaalse aretustööga kõne alla tulla.

Selline segamine tagab elujõuliste ristandite tekke paralleelselt äbarikega. Tekib lai ja ebamäärane omaduste amplituud, kus on nii soovitud kui soovimatuid, kõik algupärane aga kaob sellises „supis“. Praktiliselt jäeti kasutamata võimalus 2007. a geneetiliselt eristunud lammastest midagi mõistlikku formuleerida, kui seda võimalust üldse oligi, arvestades liiga väikesi gruppe ja väikest eristumist.

ELKL otsustas 16 aastat hiljem luua eesti maatõugu lamba (EML). Sellist tõunime veel kasutusel polnud ja seega võimalus olemas, kuid kahjuks tungiv soov samastada ajaloolise maalambaga Eestis on vaid pettekujutelm. Korrektna oleks olnud tõug nimetada eesti sigri-migri

lambaks (geneetikute poolt tabavalt pakutud), arvestades, millist aretusmaterjali tegelikult kasutatakse. Aretusprogrammis esitletakse aretuspopulatsiooni, mis on tõu aluseks. Tegemist on vaid kolme karja 286 ristandlambaga, kelle kohta puuduvad uuringud, info ja analüüs ehk siis mingigi tõe- või teaduspõhisus. Mitte ühegi lamba põlvnemist mõlema vanema poolt ei ole ametlikult võimalik seostada ühegi 2006. a uuringus osalenud ja eristunud lambaga, arvestades nendes karjades tegelikult toimunud aretustegevusega.

Lammastel puudub geneetiline ja fenotüübiline (*personaalne*) kirjeldus: millised nad on ja kas nad on omavahel sarnased ja teistest tõugudest/ristandest erinevad? Pole teada, kas vertikaalse ja horisontaalse sugulusega lambad on sarnaste omadustega, kas vähemalt kolmes põlvkonnas esineb kindlate omaduste pärandumine. Samuti ei selgu tõu kirjeldusest, millised omadused on tõule tüüpilised ja unikaalsed. Näiteks villaku koodide osas tuuakse välja, et *sobiv villak võib olla aborigeenest kahekihilisest kuni ühekihilise üleminekuvillkarvaga või kogunisti peenvillaga*. Seega tegelikult puuduvad kindlad iseloomulikud villaomadused.

Emakeelne täpne väljend selle kohta ütleb: „Üks kama kõik.“ Arusaamatuks jääb erinevate liinide (mis on nagu nii maalamba entusiastide endi poolt ammu segatud) rõhutamine. Iseäranis huvitav, et mainitakse ka kihnu liini?! Kuna kõik kihnu populatsiooni lambad võeti KML algpopulatsiooni ja kuuluvad KML tõugu, siis on selge, et programmiga koos esitatud algpopulatsiooniski on juba teist tõugu ehk KML lammaste ristandeid. Need on vaid üksikud näited paljudest selle programmi mõõdalaskmistest aretuse reeglistikus.

Süvenemisel selgub programmikoostajate soov kaasata sarnaste omadustega lambaid, olenemata nende päritolust, ja kujundada 10 aasta jooksul tõug välja. Seega reaalselt ei toimu see fikseeritud algpopulatsiooni baasil, vaid suvalisi lambaid kaasates ja erinevaid ristamisi kasutades. Tegemist on seega tavalise praktikaga uue tootmistõu loomisel, mis tähendab, et tegelikult tõugu eesti maalammast pole ELKLil olemas, vaid seda alles hakatakse looma. Sel juhul ei ole tähtsust algpopulatsioonil ja tegu ei ole algpopulatsiooni loomade vahelise puharetusega.

Programmis väljendatud ristamise soov kihnu maalambaga on mõistetav aborigeenide omaduste sissetoomiseks, kuid siin tekib küsimus, millisel hulgal võiks seda kasutada, et EML tõu geneetiline distant sälliks (esmal tuleb selle distant siin esinemine ehk iseseisva tõu olemasolu muidugi tõestada). Viimased ELKL seisukohad tänavu kevadel on näidanud, et plaanitakse kasutada lausa EML algpopulatsiooniga samas mahus kihnu maalammast. EML puhul ei ole seega tegemist algupärase lambaga, vaid kihnu maalamba ristandiga. Siin tekib järgmine küsimus, miks oleks vaja ELKLile sellist maalamba tõugu, mis tegelikult pole ajalooline eesti maalammast ega isegi mitte tõug? Kas selline ELKL tegevus kvalifitseerub üldse aretustegevuseks?

Selgituse mõlemale küsimusele annab ELKL juhatuse liikme Ell Sellise väga aus ja enesekriitiline vastus: „Arvan, mitme maalambatõu jaoks meil küll piisavalt materjali pole. Kui mõnede põlistõu taastajate selgest mõistusest käib üle põlistõu kasvatamisega saadav raha-

line toetus, siis see olukord on sarnane mahepõllunduse rahaliste toetustega ja ei ole minu jaoks küll veenev argument, et eesti maalammast sellenimelise tõuna registreerida. Valel on tavaliselt lühikesed jalad. Ka ilusal valel. Küll aga võib ju rahvaselektiooni teel tekkinud tõug ka põlistõu nime kanda. Või ei tohi? Siis tegeleme parem sellega, et Eesti oludes tohiks. Võib-olla, et maalambakasvatavate hulgas on lambapidajaid, kes tegelikult tahavad taastada arhailist lambapidamise viisi, kus lammast oli vähenõudlik, kasvas lisatoiduta, teda pesti meres ja jää-

tall võeti karjast ära siis, kui oli liha lauale vaja (isaliini pidi pole põlvnemise kohta kontrolli). Ka see vääriliselt säilitamist, aga säilitamisliinid on sel juhul teised ja ei ole aretustööga seotud.“ (16. maarahva teatmik-kalender aastavakk 2008 „Eesti maalambast aretaja pilguga“ lk 137).

Loodame, et PTAs toimunud viimased struktuuri- ja personalimuutused korrastavad aretuses toimuvat õiges suunas. Koos aretusorganisatsioonidega peaks hoolega läbi mõtlema, kas tormata ristama ja lõhkuma või olulisem on säilitamine ja stabiilsus.

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Emeriitprof Olev Saveli
president 1993. aastast

Viis aastat tagasi ajakirja Tõuloomakasvatus kolmandas numbris avaldati seoses ETLLi 25. aastapäevaga põhjalik ajalooline ülevaade, millest tähtsama info kordame 30. aastapäevaga seoses.

Nõukogude võim oli lõpetanud tõuseltside tegevuse Teise maailmasõja järel. Asutati riiklikud tõulavad, mis olid üheaegselt tõuaretustöö plaanijad, täideviijad ja kontrollijad.

Ühistegevuse ideid hakkasid kandma 1960. aastate alguspoolel asutatud ühiskondlikel alustel töötavad tõuaretusnõukogud, kuhu kuulusid liikmetena majandite esindajad, tõulavade töötajad ja teadurid. Hobuse- ja linnukasvatavad olid tõuaretusnõukogus kõikide tõugude esindajad üheskoos, veise- ja seakasvatavad tõugude viisi eraldi. Kahekümne viie aasta jooksul arutati nõukogudes tõuaretuse päevaprobleeme, eesmärgid, aretusmeetodeid ja uue aretusmaterjali importimist.

Laulva revolutsiooni periood süttas aga taastama endisi tõuseltse. Esimesena taastasid oma seltsi Eesti Maakarja Kasvatavate Selts ja Eesti Linnukasvatavate Selts 1989. aastal. Põllumajanduse aseministri Jüri Kulbini eestvõttel toimus 10. aprillil 1990 koosolek, kus Olev Saveli esitas Eesti aretusorganisatsiooni projektskeemi, mille põhimõteteks oli

- lahutada riiklik funktsioon täideviivast tegevusest;
- loomaomanikud loovad aretusühingud, mis pakuvad tõuaretuslikku teenust;
- jõudluskontroll peaks iseseisvuma, st mitte kuuluma teadusasetuse (ELVI) koosseisu.

Riiklikke funktsioone asus täitma 30. oktoobril 1991 Eesti Vabariiklik Tõuaretusinspeksioon, mis kuulus põllumajandusministri haldusalasse. Peadirektoriks määrati Agu Kõöp.

Seemendusjaamade ja sigade kontrollkatsejaamade eraldamiseks suurmajandite koosseisust moodustati 1. jaanuaril 1992 aretuskeskused. Eesti Lambakasvatavate Selts ja Eesti Hobusekasvatavate Selts taasasutati 1992. a.

1992. a lõpukuudel kutsuti kokku tõuaretusnõukogud, kes kuulutasid oma tegevuse lõppenuks, ja loomaomanikest liikmed (talupidajad ja suurmajandite volitatud esindajad) asutasid Aretusühingu Eesti Punane Kari, Eesti Mustakirju Karja Aretusühingu ja Eesti Peekoni Tõugu Sigade Aretusühingu. Aretusühingud registreeriti 1993. a alguskuudel. Viimased kaks nimetatut ühinesid 1998. a Eesti Tõuloomakasvatavate Ühistuks (ETKÜ). Eesti Suurt

Valget Tõugu Sigade Aretusühing võitles ühistegevuse põhimõtete vastu, aretusühingu loodi alles 1994. aastal, 1998. a nimetati see Eesti Tõusigade Aretusühinguks (ETSAÜ). Sinna suunas riik aretustoetuse raha, mistõttu liitusid ka eesti peekonisigade kasvatavad. 2000. aastal suleti Eesti ainuke seakasvatuse katsejaam Kehtnas.

Aretusühingu Eesti Punane Kari, Eesti Mustakirju Karja Aretusühingu, Eesti Peekoni tõugu Sigade Aretusühingu, Eesti Suurt Valget Tõugu Sigade Aretusühing, Eesti Linnukasvatavate Selts, Eesti Lambakasvatavate Selts ja Eesti Hobusekasvatavate Selts asutasid 18. augustil 1993 Eesti Tõuloomakasvatavate Liidu (ETLL). Seda aastat loetakse taasiseseisvunud Eesti üleriigilise eraõigusliku ja ühistegevuse aretussüsteemi algusaastaks.

ELVist eraldati 1993. a jõudluskontrolli andmetöötlusosakond ja piimaanalüüside labor ning moodustati nende baasil Jõudluskontrolli Keskus (JKK). 1998. aastal muudeti see Põllumajanduse ja Registreerimise ja Informatsiooni Keskuseks (PRIK), mis oleks hakanud täitma ka praeguse PRIA funktsioone. Oht oli, et jõudluskontrollile oleks jäänud väiksem osatähtsus. Õnneks 2001 taastati JKK ja ELI raha vahendamine jäi PRIA-le, aga ka loomade registri pidamine, millega on probleeme siiani.

Kaua diskuteeriti, kuidas muuta JKK loomakasvatavate eraõiguslikuks keskuseks. 2016. aastal aga muudeti see hoopis äriühinguks Eesti Põllumajandusloomade Jõudluskontroll AS, mis polnud loogiline. Eesti on ainuke Balti riik, kus kogu aretustöö on eraõiguslik teenindus, aga jõudluskontroll, mis on samuti loomakasvatavate teeninduses, muutus aktsiaseltsiks, mille eesmärk on riigi eelarvesse raha teenida.

Foto 1. Karikas „ETLL 30“

(A. Tänavots)

Foto 2. Tänuõnne Andres Kallastele

(A. Tänavots)

Taasiseseisvumise järel on karusloomade liigirikkus kahanenud. ETLLi liikmeks astus Assotsiatsioon Eesti Karusnahk 1996. aastal, kuid kiskjaliste karusloomade ettevõtete arv kahanes kiiresti madala konkurentsivõime tõttu. 2000. aastast on ETLLi liige Eesti Karusloomakasvatajate Aretusühing, kes ühendab tsintsiljade ja küülikute kasvatajaid. Paraku pole neil õnnestunud riiklikku tunnustust ega aretustoetust saada. Aretusühing on korraldanud näitusi, alati osa võtnud Tõulooma-üritustest. Loomakaitsjad suutsid maaeluministeeriumi viia selleni, et 2018. aastast keelustati tsintsiljade avalik näitamine, mis on tõuaretajatele täiesti mõistetamatu.

Eesti Tõuloomakasvatajate Ühistuga ühines 1. jaanuaril 2003. a Aretusühistu Eesti Punane Kari.

Samal aastal peatas ETSAÜ oma liikmesuse ETLLis, põhjuseks toodi tollasele juhtkonnale ebasobiv ETLLi eelarve kujundamise meetodika. Järgmised 15 aastat on liikmed sama meetodikat rakendanud. Koostöö juhatusel on laabunud ja liikmed võtavad osa ühisüritustest ja tellivad ajakirja. Vahepealsetel aastatel pole erilist koostööd olnud, ajakirja on siiski tellitud edasi. Kui tegevjuhiks sai Anu Hellenurme 2022. a ja tähistati seltsi 100. aastapäeva, tunnustati ka ETLLi tegevust, kuid liikme staatust pole taastatud.

ETLLi liikmesus on muutunud veelgi, st üks liige on asendunud sama loomaliigi teise aretusühinguga. Eesti Lambakasvatajate Selts (ELaS) oli ETLLi asutajaliige. Lambakasvatuse majanduslikkus oli raskustes, sest villa hind muutus tähtsusetuks, liha realiseerimiseks olid tingi-

Foto 4. ...Sven Mägerile

(A. Tänavots)

mused keerukad. Seltsis olid diskussioonid aretustöö ja äri vahekorra või tähtsusest. Ülekaal kippus äri poole. ETLLi ülesandeks polnud tegevus äri alal ja nii astuski 2015. aastal ELaS ETLList välja. Ilmselt samal põhjusel lahkusid seltsist 2010. a 17 liiget ja asutasid Eesti Tõulammaste Aretusühingu (ETLA), et rohkem suunata aretustöö kodumaiste tõugude aretamisele. ETLA sai riikliku tunnustuse 2015. aastal ja 2016 astusid ETLLi liikmeks.

Eesti Linnukasvatajate Selts (ELS) on samuti ETLLi asutajaliige ja koostöö sujus väga hästi, liiati juhatusel esimes oli hea sidemees ministeeriumi ja ETLLi vahel. Mõlemad pooled olid teadlikud vajalikest infost. 2014 vahetus juhatus ja tekkisid probleemid. Alul oli samuti probleemiks ETLLi eelarve kujundamine. Rakendati nende ettepanekud, kuid see ei rahuldanud ja 2. juulist 2018 on lahkumisavaldus kinnitatud. Ilmselt jäi puudu koostöötahtest.

Sarnaselt lambakasvatajatega tekkisid ka ELSis vastulolud, põhjuseks vutikasvatuse teemad. VTA püüdis leida seltsi koostööd suurima Järveotsa vutifarmiga, kuid tulemuseta. Seetõttu mõned vutikasvatajad eesotsas Järveotsaga asutasid 2016 MTÜ Eesti Vutt (EVÜ), kes riiklikult tunnustati ka samal aastal. Augustist 2018 on EVÜ ETLLi liige. Kahju on, et muna- ja broileritõugude kasvatajad seltsis pole. Lootust annab Tõuloom '23, kus oli arvukalt kanatõuge ja teisi linnuliike, kuid liikmesus vajab veel täpsustamist.

Käesoleva aasta kevad tõi muutusi juba staatilisse ETLLi liikmeskonda, kuhu 15. mai koosolekul astusid

Foto 3. Õnnitlema on tulnud Anu Hellenurme (ETSAÜ)

(A. Tänavots)

Foto 5. Tänu Leili Niglasele (Paar OÜ)

(A. Tänavots)

Kihnu Maalambakasvatatajate Selts (KMKS) ja Eesti Küülikukasvatatajate Selts (EKKS). KMKSis tutvustab seltsi, õigemini kihnu maalamba avastamislugu seltsi president Anneli Ärmpalu-Idvand. Segadustega nn eesti maalamba otsimisega, õigemini maalambaga Eestis tuli ilmsiks, et Eestis on kihnu maalambas, kelle olemasolu tõestati teaduslikult. Suure töö tegi ära Tõstamaa/Tõhela loomaarst Anneli Ärmpalu-Idvand.

Kahjuks loomakaitsjad seisid karusloomade eest, mis osutus hoopis vastu seismiseks – kadus Eesti Karusloomade Selts ja keelu tõttu armsad tsintšiljad näitustelt. Õnneks tugevnes küülikute seltsi liikmeskond ja tahe ühistegevuseks. Nende hulgas on vedavaks jõuks ELSi juhid. Vaja on veel välja töötada programmid aretustegevuseks. Aga EKKS võeti ETLLi liikmeks. Tõuloomal '23 oli juba arvukalt küülikutõuge. ETLL jätkab seitsme liikmega, nagu alustati 30 aastat tagasi.

Kolmkümmend aastat ühistegevust on kinnitanud põhimõtte õigsust, et esmalt tuleb põhjalikult diskuteerida funktsioonide üle, mida peab täitma riik ja mida eraõiguslik omaabiorganisatsioon. Eesti loomakasvatatajaid teenivad üleriigiliselt neile kuuluvad eraõiguslikud ühistegelised tõuaretusorganisatsioonid. Ainult jõudluskontroll jätkab riikliku aktsiaseltsina.

Aastatel 1994–1997 anti välja 22 infolehte Tõuinfo ning alates 1998. a antakse välja koostöös EMÜ veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituudiga ainukest Eesti loomakasvatustlikku ajakirja Tõuloomakasvatust (25 aasta jooksul 100 numbrit), kus autoriteks on tunnustatud tõuaretuse spetsialistid, teadlased, õppejõud ja ametnikud. Periooditi on saadud toetust ajakirja väljaandmiseks PRIA konkurssidelt. 2017. aastal õnnestus ajakirja väljaandmine liita riigihankesse ja seetõttu on loomakasvatatajatele ajakiri tasuta. Ajakiri Tõuloomakasvatust informeerib loomaomanikke, teadlasi, konsulente ja ametnikke olukorrast tõuaretuses, aga samuti söötmise, pidamise ja loo-

made tervise probleemidest, uutest seisukohtadest ja tulevikuvisionidest alates 2018. aastast.

1990. aastal alustati kõikide looma- ja linnuliikide demonstreerimist Tallinna lähedal Luigel. 1994. aastal sai üritus nimeks Tõuloom ja alates 1997. a toimub see üritus Ülenurmel koos sügisnäitusega.

Näitusel demonstreeritakse tõukonkursside võitjaid tuhandetele pealtvaatajatele Eesti Põllumajandusmuuseumi areenil, mille ehitamise finantseerimist toetasid ETLLi liikmed. Põllumajandus- ja Toiduamet omistab karikad aasta parimale tõuaretajatele, ETLLi poolt nokkmüts, rosett ja tänukiri. Kolmekümne aasta möödumisel otsustasid ETLLi liikmed tunnustada asutajaliikmete esindajaid. Allkirjad andsid asutamislepingule meie hulgast lahkunud Tõnis Soonets, Enhard Musto ja Leo Kapp.

Tõuloomal 2023 tunnustati PhD Matti Piirsalu, pm-knd Kalju Eilartit, pm-knd Enno Siiberit, pm-knd Andres Kallastet ja Sven Mägerit kui aretusühingute esindajaid ning 30 aastat tegevjuhina-presidendina töötanud prof Olev Savelit ja kauaaegset asjaajajat Helgi Tennissoni nimelise karikaga. Viimast jätkus veel paljudele tõuaretajatele, juhtidele ja ametkondadele. Eriline tänu ajakirja tehnilisele toimkonnale ja trükikojale Paar OÜ.

Koostöös Lõunameedia juhi Imre Annusega on valminud viis dokumentaalfilmi:

- „Eestimaa kauneimad tõuloomad ja parimad kasvatajad Ülenurmel 2011“;
- „Eestimaa ohustatud tõud 2012“;
- „20 aastat Eesti kodumaist tõuaretust“, pühendatud ETLLi aastapäevale;
- „130 aastat kodumaist tõuaretust“, ingliskeelsete subtiitritega ja pühendatud Eesti esimesele tõuraamatule;
- „Eesti tõuloomad näitustel“, pühendatud 25. tõuloomanäitusele taasiseseisvunud Eestis. Lõunameedia on teinud koostööd ka ETLLi liikmetega. Valmimas on kuues dokfilm.

XXXII TÕULOOM 2023 koos Ülenurme sügislaadaga

Olev Saveli
ETLLi president

Üritus on Eesti Põllumajandusmuuseumi, ühtlasi ka SA Maaelumuuseumide aasta suurim, mistõttu ka majanduslikult tähtis. Muuseumi noortel jõududel oli hakkamist juba kevadel, et määrata, kes ja kust tuleb, kui palju neid on ja mis masti, et saaks varakult reklaamida ja külastajaid kohale meelitada. Aretusühingute pool, kelle liikmeskonnast need kaunimad ja parimad tõuloomad näitusele tulevad, olid kogenenumad ja tasakaalukamad, sest ka paarinädalase etteütlemise ajaga tuleb möödapanekuid, trükiinfo vajab parandamist. Et kohale tullakse nagu eelmistel aastatel, polnud kahtlust.

Augusti koosolekul (15. kuupäeval) olid kõik juba informeeritumad ja kindlust lisas ETLLi uute liikmete Kihnu Maalambakasvatatajate Seltsi ja Eesti Küülikukasvatatajate Seltsi vastuvõtmine. Probleemiks on olnudki

kanatõugude vähesus või puudumine (ainult vutid), sama ka küülikute kohta. Kes ja kust pidi teada saada, aga 25.

Foto I. Ülenurme sügislaad

(A. Tänavots)

Foto 2. ETLLi tänu SA MeMu

(A. Tänavots)

Foto 3. Avasõnad vallavanemalt Illar Läänelt (A. Tänavots)

augustiks, ja saigi voldik trükikotta saadetud. Vahepeal käis info üle arutlemine, et kuidas nugis ja soobel tulevad üritusele. Tegelikult voldiku ruumipuudusest sai liitsõnast lihtsõna, tegemist oli nugis- ja soobelküülikuga.

„Kui Arno isaga koolimajja jõudis, ...“ õigemini artikli autor areenile jõudis, olid kodulinnud haaranud enda alla parempoolse katusealuse ja küülikud oli tõrjutud areeni ülaserava linnumaja katuse alla. Areen oli kanade ja teiste linnuliikide sädistamist ning kukelaulu täis. Selgus aga tõsiasi, et lindude (v.a vuttide) omanikud ei esindanud veel ETLLi ega MTÜ Eesti Vutt liikmeid, mistõttu palusime oma ühingu reklaami maha võtta, järgmiseks aastaks aga juriidiline seis korda ajada.

Augustis sai Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30-aastaseks, seega saatis XXXII Tõulooma üritust mõneti pidulikumeeleolu. Avamisel ütlesid saatesõnad SA MeMu juht Merike Lang ja Kambja vallavanem Illari Lään (tuntud kirjamehe ja spordireporterit Vello Lääne poeg). Kohal oli ka Põllumajandus- ja Toiduameti peadirektori asetäitja Katrin Reili, kes kenad karikad parimatele tõuaretajatele üle andis. Uue nimega Regionaal- ja Põllumajandusministeeriumi esindaja väljahüüe jäi jällegi vastuseta. Kahjuks seitsmest ETLLi asutajaliikmest oli kohal kolm (Andres Kallaste, Sven Mäger ja Olev Saveli), aga aastad ja tervis panid pidurid peale. Tahaks loota, et ministeeriumirahva piduriks olid lapsed (vaja kooli saata) või huvi...

Jälle avas areenivärvavad Olev Saveli, seekord 31. korda (üks kord oli Sloveenias) ja lõpuks selgus, et ka viimast korda. Panus tuleb teha noorematele, kelle tegemistele ei või ees seista. Ja oligi areen lambakasvatatajate päralt, Mehil Tamsalu kasutas aega kiireks pügamiseks. Järgmisel aastal võib pakkuda nagu käsitsilüpsjatele kindlat aega, mitu lammast sel ajal ära pügab. On tubli meister. Lambakasvatatajad tunnistasid aasta parimaks Janno Kuuksiku Raplamaalt eesti tumedapealise ja Hillar Kalda Tartumaalt eesti valgepealise lambatõu aretajaks. Ilusat kahejalal tantsu tegi kihnu maalambajäär, kordas seda lemmiku valimiselgi.

Tõuloomade esitluse vahel hüüti välja ka inimesi, kes on enam kaasa aidanud ETLLi 30 aasta tegevuse jooksul. Lambakasvatatajatest said tunnustuse Hillar Kalda ja Lilien Veske Viljandimaalt. Vahepeal hüüti välja Tõuinfo või ajakirja vormistajad: korrektor Silvi Seesmaa on oma tööd teinud algusaastatest peale, pm-knd Eha Loka

tehnilise toimetajana ja pm-dr Alo Tänavots küljendajana mitte palju vähem. Trükikoda Paar OÜ koos tublide Leili Niglase ja Irina Groniga samuti algaastatest ning tubli Liina Jürgenson (RPM) on taganud loomakasvatuse ülevaate pärast Matti Piirsalu pensionile siirdumist.

Linnukasvatusest, aga vutikasvatusest eriti, andis ülevaate pm-mag Külli Vikat, kes on töötanud ka teistes aretusühingutes, mille eest karikas „ETLL 30“. Parima tõuaretaja tiitli sai jälle Järveotsa Vutifarm.

Vahepeal tänati rohkem või vähem kesk(riigi)asutusi. PTast ja RPMist juba kirjutasime, kuid veelgi olid tänu väärt Kaivo Ilves (EPJ), PhD Jaanus Hämmal (PRIA), Roomet Sõrmus (EPKK, nüüd Berliinis Eesti saatkonnas), SA Maaelumuuseumid endine juht Merli Sild, prof Haldja Viinalass (VLI) ja Koit Põld (Eesti Tõukari).

Sel ajal oli juba märkamatu areeni äärde koha sisse võtnud Janika Roops oma angoora küülikuga, et kääridega eemaldada tema hinnaline toodang (vill). Ka Janikale nimeline karikas, sest karusloomakasvatatajate ühing saadeti küll loomakaitsjate poolt hingusele, aga jätkab ikka küülikutega. Küülikukasvatusest rääkis seltsi president Liina Elken. Küülikukasvatatajate hulgas paistavad silma linnukasvatatajate seltsi aktivistid Anneli ja Janek Prits. Äkki ELS leiab tagasitee.

Kell 13 läks areen tõuveiste kätte, esmalt muidugi eesti maatõug, kes on alati väljas lüpsilehmade esindusega (ainult paar nooremat), sest toimub eesti maatõu Vissi konkurss. Kõrvale jäävad vaid saarte esindajad. Täna oli jälle kohtunikuks Tanel-Taavi Bulitko, kes kaasas ETKÜ aretusosakonna juhataja Anneli Härmsoni. Hindamine läks latusalt ühel ajal Ege Raidi esitlusega. Pealtvaatajate aplausi saatel märgiti reservvissiks Nudi (Muuluka Farm OÜ) ja Vissiks 2023 Leedi (Eerika Fram OÜ). Juba mitmendat aastat on piimatõugudest ainuke eesti maatõug, kus selgitatakse aasta viss, mille õnnestumine tuleb kanda entusiastlike veisekasvatatajate ja EK Seltsi juhtide tubli töö arvele. Parimaks tõuaretajaks tunnistati Eerika Farm OÜ eesotsas VMD Birgit Aasmäega, keda tänati ka karikaga „ETLL 30“. Viimase said ka seltsi kauaaegne tegevjuht pm-mag Käde Kalamees, Saaremaa maakarja liider Liia Sooäär, Anne Kiider ja Andressaare talu. ETV „Aktuaalne kaamera“ oli kohal, tutvustas just eesti maakarja ja nende kasvatatajaid.

Ja nüüd sattusime punasekirjute vasikate seltsi, kus T.-T. Bulitko sõnul on tegemist eesti punase tõuga, mida

Foto 4. EMÜ rektor prof Ülle Jaakma (A. Tänavots)

kinnitasid esitluse lõpus kaks punast lehmamürakat Kõpu PM OÜ karjast, kust järjekordselt pärit ka selle aasta parim tõuaretaja Sirje Kroonberg, juba mitmendat korda. Kõpu karja tutvustati juuli alul ka ülemaailmse ja Euroopa punaste lehmade konverentsist osavõtjatele, kellele kari meeldis, piimatoodang ka 12 tonni lähedal. Punase karja foonil tänasime „ETLL 30“ karikaga Aavo ja Maie Mölderit, Mall Rodimit ja Lea Puuri (polnud kohal).

Omaette nähtus on Avo Kruusla Kaska-Luiga OÜst, eriti veel, kui lisada eesti holsteini parimaks tõuaretajaks tunnustatud Galina Kruusla. Nende perest on välja kasvanud Hurmi Agro OÜ, AT & MK OÜ, kus eesotsas nende lapsed. Selline pühendumine ja tõine õhkkond lihtsalt ei lase lastel käsi rüpes hoida. Karjaõnne kõigile põlvkondadele! Karika said A. Kruusla, T.-T. Bulitko ja Kadri Treffner. Kadri ole taltstumiseks antud vist alati kõige jonnakamad lehmad, kõigist käib üle.

Alles mõni aasta tagasi oli lihaveiste esitlus areenil rohkem kui tagasihoidlik, nüüd jääb vahel üks veis aedikusse. Areeni vallutasid üle tonni elusmassiga 3–4-aastased lihatõugu pullid, mõned nooremad ja kergemad, vanim oli üheksa-aastane galloway lehm (omanik Tarmo Sein) Jõgevamaalt. Kõige vahvam on see, et esitlejad on aastast aastasse samad entusiastid, pole ära tüdinenud. Maire Järv Rakvere lähedalt Piiralt suure simmentali ja Merle Laas sama suure herefordi pulliga Tsura Talu OÜst hoiavad igal aastal esitlemiseks täiskasvanud aretuspulli. Tore oli kuulda, et septembri esimene laupäev on tore-daim päev aastas. Ega Vaani pere Pärnumaalt alla jää, Andres täiskasvanud limusiiniga ja Aldo hele akviteeni 1,5-aastase pulliga. Parima tõuaretaja tiitel läks aga näitusel kõige „rohelisemale“ osavõtjale, Mari Liisa Luurile Kuldranna Lihaveis OÜst. „ETLL 30“ karikas läks Aldo Vaanile, kes on aktiivne ka tori hobuse aretuses, Tõnu Põlluäärele (VLI doktorant) ja Ilmar Kallasele (väga mitmekülnne spetsialist).

Tõuloomade esitluse lõpetavad alati hobused ja alustas nagu veistelgi eesti (tõugu) hobune, kaks kena kollast

värvi. Lasna talust oli kohal ka Boriss, kellel habe ikka võimas. Meeldivaks üllatuseks oli, et kõiki hobusetõuge tutvustas seltsi tegevjuht Krista Sepp, kel alles hiljuti oli tõsine mure tervisega. Parimaks tõuaretajaks tunnustati saarlane Heino Kallas, kes oli esindatud tütreaga. Eesti raskeveotäkk Nevrik (Naksuri vähestest poegadest) oli Borissiga jälle areenil, Kauro Vahtras selle aasta parima noormära Sääse Esmega samuti. Parimaks tõuaretajaks tunnustati TÜ geenivaramu teadur Anu Reigo, kelle peres hobuste aretuse traditsioon ulatub põlvkondade taha.

Tori tõugu sugutäkk Albert Tori hobusekasvandusest oli seda väärt, et SA Maaelumuuseumid tunnustati parimaks tõuaretajaks. Sama tiitlit korduvalt saanud Ester Ader Võrumaalt oli selle aasta parima noormäraga kohal. Tema ettevõtmise kroonis karikas „ETLL 30“. Traakenid oma väärt tiitlitega olid kohal Heimtali hobusekasvandusest, kuhu läks ka järjekordne parima tõuaretaja tiitel.

Paaril viimasel aastal on tõuloomade esitlemise lõpetanud rakendihobused, nii ka tänavu. Vaatamata ringi väiksusele on uhke vaatepilt. Lõpuks paluti päevajuht Eesti meistri Üllar Raudsepa kalessi ja tehti kaks ringi, mida Olev Saveli tutvustas kui „minu luigelaul“.

Oli jäänud veel paar publiku ala – käsitsilüpsivõistlus ja publiku lemmiklooma valimine. Lüpsisoovi avaldasid mitmed, ka väga noored, oli maha kriipsutamist, sest näituselaudas ei jätkunud lehmi. Aga areenile tuli seitse eesti maakarja ja üks eesti holsteini lehm koos võistlejandidaadiga. Kohtunikuks ikka T.-T. Bulitko koos abilistega. Alustati tutvustusvooruga ning järgnes kaheminutilise võistluslüps ja tulemuste fikseerimine. Kui esimene „pomm“ oli kaheksa võistlejat, siis teine „plahvatas“ mõõtmisel. Kui viimastel aastatel on suveräänne võitja olnud Viktoria Gošovski Muuluka Farm OÜst nii kahe kuni kolme liitriga, siis tänavune võitja Merje Magnus Andressaare talu perenaine suutis välja lüpssta 4,8 liitrit piima. Tulemus oli jahmatav! NL-aegsed lüpsimasinad olid projekteeritud 1,5 liitrile minutis.

Jäi veel publiku lemmiku valimine. Plaksumeetri hinge kujundasid Külli Vikat, Anneli Tsakuhhin ja noormees Nõost. Samal ajal täitus areen kandidaatidega, vaikselt oma kasvataja süles angoora küülik, mitu vasikat, kihnu maalambajäär, muidugi Boriss ja Nevrik. Möödunud aastal tegi Nevrikule ära holsteini vasikas, ka tänavu oli tubli algklasside poiss kohal, aga teise vasikaga. Finaali pääsesid Nevrik, kihnu jää, kes rohkem oli kahel jalal, ja maakarja vasikas. Nevrik ja Boriss ei andnud esikohta käest, eriti veel kui paar ringi traavis oli areenil tehtud.

Järgnes Olev Saveli tänukõne publikule ja lubadus, et nad enam kunagi ei näe kauboi õlgkaabut siin areenil. Loomakasvatatajatele ja nende toetajatele oli kaetud küünis lõunalaud ning seejärel algas kojusõit.

100 aastat Eesti Seakasvatajate Seltsi asutamisest

Pm-dr Alo Tänavots
Eesti Maailikool

Algus Tõuloomakasvatus 1/2023

Kuldijaamad

Teiseks oluliseks tõumaterjali levitamise kohaks olid ESSi poolt organiseeritud kuldijaamad, kus kasutati peamiselt imporditud kultide (fofo 10) või sugulavast pärit välismaist päritolu vanemate järglasi. Sugukuldijaamaks loeti majapidamine, kus oli vähemalt üks puhtatõuline kult ja keda tasu eest anti ümberkaudsetele seakasvatajatele paaritamiseks. Nende asutamisega tehti algust 1923. aastal ja seda tegevust toetati riikliku abirahaga kuni 75% kuldi ostuhinnast ja märgatav toetus tuli ka eksporttapa-majade poolt. Sugulava- või kuldijaamapidaja, kes sugukuldi ostmiseks oli Põllutööministeeriumi abiraha saanud, pidi sugukulti pidama vähemalt neli aastat oma ja ümbruskonna seakasvatajate emiste paaritamiseks, kusjuures paaritatud emiste arv selle aja jooksul pidi olema vähemalt 80. Kuldijaamadesse paigutati kulte selliselt, et kahes lähedal asuvas kuldijaamas oleksid suguluses mit-teolevad kuldid. Sellega välditi edukalt veresugulust. Samas ei töötanud mitte kõik kuldijaamad aastaringelt, kuna emiste paaritamine oli sesoonne (foto 11). Emised paaritati talvel, et nad poegiksid kevadel. See aga tekitas olukorra, kus ülepakumise tõttu oli talvel sealih hind odav.

Kui 1923. a alustati 16 kuldijaamaga, siis 1926. a töötas juba 129 kuldijaama, millest saadi andmeid 80 kuldi kohta. Selgus, et ühe kuldi kohta tuli keskmiselt 22,4 paaritust aastas (foto 12). Keskmiselt sündis kuldijaama-de paarituste tagajärjel üle 30 000 põrsa. Aasta hiljem oli lisandunud 22 kuldijaama ja 1928. a veel lisaks 24 jaama, kust viimase aasta jooksul saadi üle 36 000 järglase.

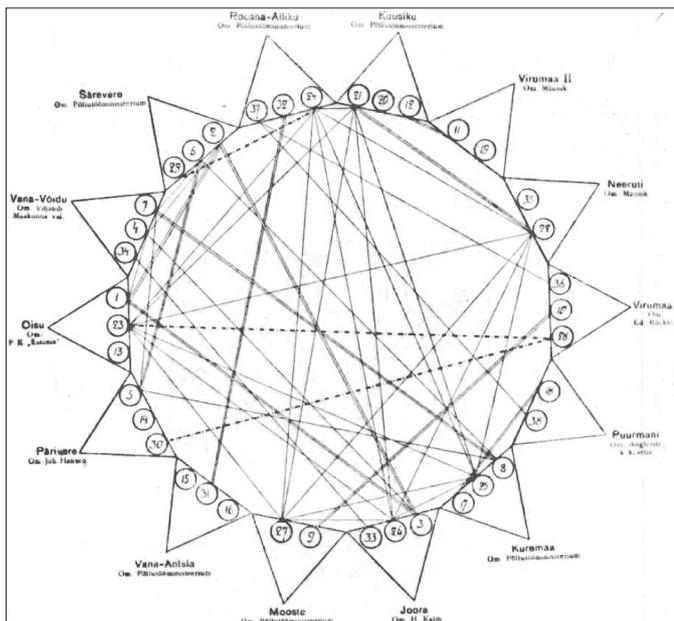

Foto 10. 1923. a Inglis- ja Saksamaalt imporditud sigade (nimekiri Tõuloomakasvatus 1/2023 foto 6) sugulavasse paigutamise skeem (Agronoomia, 1938)

Protsent üldarvust:		
	1938. a.	1939. a.
Jaanuvar	13,26	11,90
Veebruar	7,22	6,31
Märts	7,66	7,08
Aprill	10,23	10,92
Mai	12,10	13,12
Juuni	5,64	7,38
Juuli	2,38	2,95
August	1,42	1,73
September	2,36	2,65
Oktoober	6,64	6,10
November	16,03	14,23
Detsember	15,06	15,63
Kokku	100	100

Foto 11. Aasta läbi tegutsevate kuldijaamade paarituste jagunemine kuuti (Põllutöökoja aastaraamat 1939/40)

1929. a põllumajandusloenduse andmeil oli Eestis kokku 3000 kuldi ja 32 000 emist. 1930. a töötas 176 suurt valget tõugu ja 25 parandatud maatõu kuldijaama, kus tehti keskmiselt 30,8 paaritust kuldi kohta.

Eesti Seakasvatajate Selts

Parandatud maa tõug. 1153/

Paaritamise kv. konts. Nr. 1.

Anton Vötting

on täna oma emise

Tr. № _____ minu kuldi Pärivõu Fredorick

Tr. № 423 paaritanud.

Paarituse eest makstud Kr. 2.

8 Märtsil 1937. a.

Paaritamist korraldi _____ 1937. a.

"P." Juulil 1937. a. sündinud.

Pesakonnas _____ 7 kuldi 3. emist.

Üleskasvanud _____ 5 kuldi 2. emist.

Emise omanik: A. M. Vötting

Foto 12. Kviitungiraamat sigade paaritamise kohta (sm10240_45_2)

Kuldijaamade arvu kasvule ja sugusigade levikule üldse aitas palju kaasa 1930. a kehtestatud riiklik sugusigade laen. Selle abil võisid seakasvatajad muretseda endile kuuekuiseid suguemiseid ja -kulte. Laen anti välja eksporttapamajade vahendusel sugusigades (sugukuldid sugulavade poolt Eesti Seakasvatajate Seltsi korraldusel) võlakohustuste vastu 7%-ga aastas. Laen tuli tasuda peekonisigadega 14 kuu pärast eksporttapamajale, kust sugusiga oli saadud. Aastaga anti eksporttapamajade poolt seakasvatajatele 884 suguemist ja ESSi kaudu müüdi 69 sugukulti. Kuna lisaks laenule võisid talunikud sugukuldi ostmisel saada veel 50% riiklikku abiraha sugukuldijaamade abirahastamise määruse alusel, siis oli sugukulte võimalik saada lausa tasuta. Selline sugukultide levitamise kord soodustas kuldijaamade võrgu laiendamist.

Viis aastat hiljem, 1935. a, oli aga mõlema tõu kuldijaamade arv peaaegu võrdsustunud, vastavalt 281 ja 267 ning ka paarituste arv kuldi kohta aastas oli neis suurenenud – 35,9 ja 32,7. Toodi välja, et suurimaks paarituspunktiks oli 1937. a Daniel Jaagundi Roometi talu Kaareperes, kus paaritati aastas 450 emist, millele järgnesid Vana-Antsla mõis (248 emist) ja Jaan Iiumäe Leola talu Vöhma-Kabalas (236 emist).

1937. a. kehtestati kuldijaamade asutamise kord, kus kõikidele sugukuldijastjatele kehtisid ühesugused tingimused. Nimelt jaotati kõik müüdavad noored sugukuldid väärtuse järgi klassidesse, mille aluseks oli sigivus, pesakonna ja kultide enda ühtlus, juurdekasv kuue kuu jooksul ning kontrolljaamas vanematele omistatud punktide arv. See sai ka abirahade jagamise aluseks selliselt, et I klassi kuldi eest tuli ostjal maksta 35 krooni, II klassi oma eest

20 ja III klassi kultide eest 15 kr. Ülejäänud osa kuldi hinnast, kokku 110–160 krooni, kaeti riigi ja Lihaekspordi abirahadest. Üheaastase tegevuse järel selgus, et III klassi kulte ei soovitud osta ja I klassi kulte ei suudetud nii palju pakkuda, et rahuldada kõiki ostasoovijaid.

Kuldijaamade rajamisel oldi nii edukad, et 1934. a tegi Soome Seakasvatajate Ühingu juhatus valitsusele ettepaneku kohalik kuldiühingute võrk korraldada ümber Eesti eeskujul kuldijaamadeks. 1936. ja 1937. a asutati Soomes katseliselt mõned kuldijaamad, mis osutusid väga edukaks. 1938. a tegi Soome valitsus parlamendile ettepaneku määrata toetus järkjärguliseks üleminekuks kuldijaamade võrgule.

1939. a töötas 397 suure valge ja 240 parandatud maatõu kuldijaama, kus paaritati üle 30 000 emise ja saadi rohkem kui 300 000 pörsta. Kultide arv jaamades oli 1793, kellest ametlikes kuldijaamades oli umbes 700. Keskmiselt paaritati kuldijaamades 47,3 emist ühe kuldi kohta, aasta läbi töötavates jaamades oli see arv aga 56,2. Samal aastal esitati Põllutöministeeriumile määruse kava, millega sooviti keelata teadmata põlvnemisega kultide kasutamine kuldijaamades. Vabariigi lõpuperioodil hinnati kuldijaamade arvuks umbes 3000, millest aga mitte kõik ei töötanud ESSi kontrolli all (foto 14).

1942. a töötas 441 kuldijaama, kus kuldi kohta paaritati keskmiselt 62 emist aastas ja saadi umbes 270 000 pörstast. Tõdeti, et puhtatõuliste kultide arv oli langenud, mille põhjuseks arvati olevat sõjaaegne ükskõiksus. Sõja lõpuaastal 1944 nenditi, et kuldijaamu tegutses hetkel umbes 450 ning eesmärgiks seati nende arvu tõstmine 1200ni.

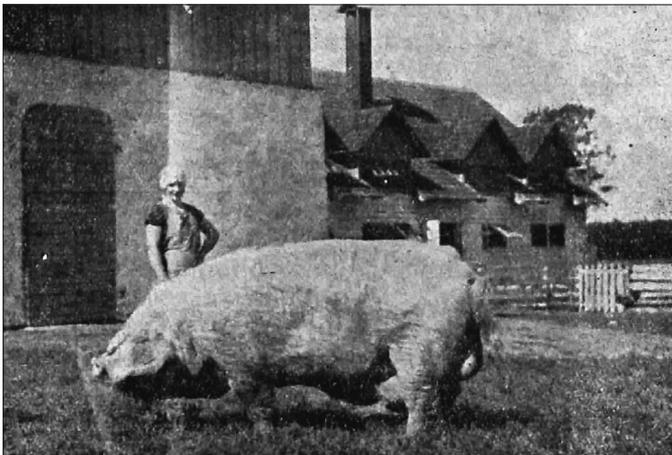

Foto 13. Parandatud maatõugu kult Koltsi Sand om Georg Ottas, Mariendali sugulavast Taanist. Üks suurimaid kulte kaaludes kolmeaastaselt 400 kg. Pälvis auhindu nii Taanis kui Eestis
(*Karjamajandus 1931*)

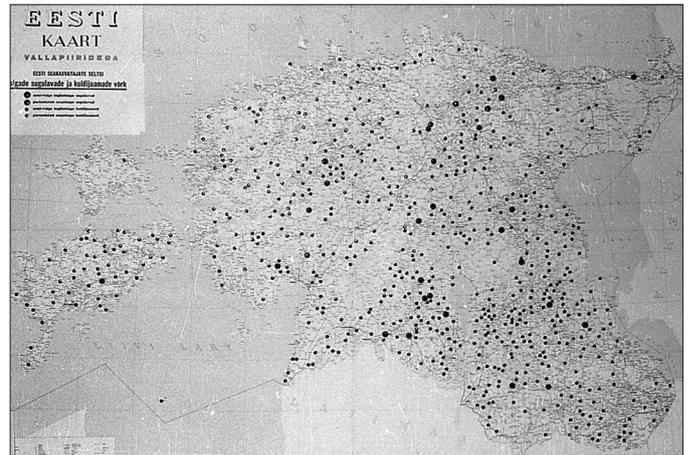

Foto 14. ESSi sugulavade ja kuldijaamade võrk umbes 1940. a paiku
(*ÜAMF498_443_UTKald_K17R010_30*)

Autoriõigus kuulub Eesti Tõuloomakasvatuse Liidule, varalised õigused kuuluvad materjali tellijale. Materjal valmis Maaluministeeriumi ning Põllumajanduse Registre ja Informatsiooni Ameti (PRIA) tellimisel. Kõik autoriõigused on kaitstud.

Toimetus

Kolleegium: Tanel Bulitko, Ants Aaman, Külli Vikat, Krista Sepp, Peep Piirsalu, Olev Saveli (peatoimetaja) ja Susanna Klaus (toimetaja)
Keeleline korrektuur: Silvi Seesmaa
Küljendus: Alo Tänavots

Address: Fr. R. Kreutzwaldi 46, 51006 Tartu, tel 731 3455

Internet: <http://www.etll.ee/>

Ajakiri ilmub 4 korda aastas:

märtsis, juunis, septembris ja detsembris.

Trükk: OÜ Paar

TÕULOOM 2023

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Eesti tõugu hobused

Agris Juhkovi (Tori Hk) esimesi võite

Tunnustus Krista Sepale

Parim ER aretaja Anu Reigo

ER täkk Midsommer ja Sigrid Luige

Trakeenid on kaunid liikumisel

K. Sepp andis üle EHSi kuldmedali

Ülar Raudsepp tegi auringid arenil

TÕULOOM 2023

Eesti Tõuloomakasvatuse Liit 30

Areen jälle EK lehmade päralt

Seekord lüpsmiseks, kohtunike imestus

Merje Magnus lüpsis 4,8 l/2 min

Publiku lemmiku „plaksomeeter“

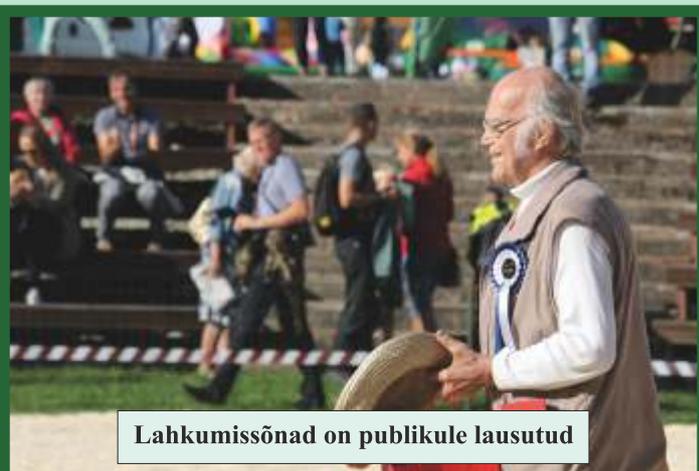
Kihnu maalamba jäär jõudis finaali

Võitja oli ER täkk Nevrik Borissiga

T. Bulitko tänab Olev Savelit

Lahkumissõnad on publikule lausitud